

Funded by
the European Union

CSOK.

HAPËSIRAT KULTURORE TË KOSOVËS

7
arte

pagan

HAPËSIRAT KULTURORE TË KOSOVËS

Katalogimi në botim – (CIP)
Biblioteka Kombëtare e Kosovës “Pjetër Bogdani”

338.465:347
332.24

Hasimja, Rudina

Hapësirat kulturore të Kosovës = Prostori kulture na Kosovu = Culture Spaces of Kosovo / Rudina Hasimja. - Pejë : Anibar, 2022. - 23, 19, 19 f. : ilustr. ; 24 cm.

Teksti i ndarë në tri pjesë, paralel në gjuhën shqipe, kroate dhe angleze

Pronësia bashkiake -- Kosovë -- Infrastruktura publike
Kosova -- Politika ekonomike

ISBN **978-9951-9007-1-3**

Aleph [000101230]

Character Ruthie

Date: 02/06/17

HAPËSIRAT KULTURORE TË KOSOVËS

Autore:

Rudina Hasimja

Kontribues:

Ares Shporta

Vullnet Sanaja

Hulumtues:

Premisa Arapi

Rinor Kurshumliu

Lulzim Hoti

Valton Marku

Dizajni:

Panot Mahmutaj

Publikoi:

Anibar

ISBN: 978-9951-9007-1-3

Funded by the
European Union

csok.

Ky publikim u mundësua me mbështetjen financiare të Bashkimit Evropian, në kuadër të projektit "Partneriteti publik qytetar për qeverisje inovative të infrastrukturës publike" i zbatuar nga Anibar, Lombardhi, 7Arte dhe Pogon. Përbajtja e këtij publikimi është në përgjegjësi të Anibarit dhe nuk i paraqet domosdoshmërisht pikëpamjet e Bashkimit Evropian.

PËRMBAJTJA

Mirënjohje.....	10
Hyrje.....	11
Ekosistemi kulturor në Kosovë.....	13
Historia e infrastrukturës publike të kulturës në Kosovë.....	15
Të drejtat e shfrytëzimit të infrastrukturës dhe pronës publike.....	20
Drejt modeleve të reja qeverisëse në kulturë.....	22
Përfundim.....	25

Mirënjohje

Ekipi i Hapësirave Kulturore të Kosovës (CSoK) dëshiron të falënderojë Bashkimin Evropian (BE) për mbështetjen financiare të këtij projekti hulumtues. Dëshirojmë të falënderojmë edhe bartësit e hapësirave kulturore dhe të tjera të analizuara në këtë hulumtim, me të cilët ekipi i CSOK-së ka pasur bashkëpunim të plotë. Falënderojmë z. Dren Puka, znj. Donjetë Murati, znj. Edona Krasniqi, znj. Em-ina Višnić, z. Gent Salihu, znj. Lura Limani, z. Teodor Celakoski, z. Sokol Beqiri dhe z. Zgjim Hyseni, të cilët ndanë ekspertizën e tyre të vlefshme për çështjet e shqyrtuara këtu.

Hyrje

Hapësirat kulturore janë një shtresë e re e infrastrukturës kulturore që është krijuar në sistemin kulturor të Kosovës. Këto hapësira të braktisura ose të pashfrytëzuara më herët nën pronësi publike janë ringjallur në mënyrë kreative nga organizatat e pavarura kulturore të cilat i kanë dhënë jetë infrastrukturës së rrënuar dhe e kanë transformuar në hapësira kulturore. Kjo shtresë e re e ekosistemit kulturor përbëhet nga organizatat kulturore joqeveritare që kanë njohuri dhe përkushtim për të ofruar programe publike, për të vendosur qeverisje dhe për t'i përfshirë komunitetet në punën e tyre. Hapësirat kulturore mundësojnë prodhimin e artit dhe kulturës vendore, ofrojnë një skenë për shfaqjen e tyre dhe shërbejnë si terren ku njerëzit mund të mblidhen me të tjerët dhe t'i ndajnë pikëpamjet e tyre rreth ekzistimit dhe përkatësisë.

Megjithatë, hapësirat kulturore ballafaqohen me vështirësi të papërballeshme në funksionimin e tyre për shkak të pengesave ligjore dhe institucionale dhe vështirësive financiare. Së pari, të drejtat e shfrytëzimit të infrastrukturës publike të menaxhuara nga OJQ-të janë të pafavorshme për shfrytëzuesit jokomercialë dhe OJQ-të. Korniza ligjore për përdorimin e infrastrukturës publike është miratuar në dy vitet e fundit dhe zbatimi i akteve nënligjore nga Komunitat e Kosovës ende mbetet të fillojë. Së dyti, modelet aktuale të qeverisjes së këtyre hapësirave të pavarura kulturore janë të kufizuara për të funksionuar sipas kornizës së organizatave joqeveritare dhe nuk ofrojnë hapësirë për më shumë përfshirje dhe llogaridhënie ndaj komunitetit. Dhe, financiarisht, hapësirat kulturore funksionojnë në kushte tejet të pasigurta për shkak të mungesës së financimit për kulturën si në nivelin lokal ashtu edhe në atë qendror.

Qëllimi i këtij punimi është të bashkohet literatura që në të kaluarën ka qenë shumë e shpërndarë dhe të lidhen bisedat rreth kulturës, artit dhe hapësirës publike. Kështu, ne propozojmë një kornizë për analizë më të thellë të pengesave me të cilat ballafaqohen këto hapësira dhe çfarë ndikimi kanë ato në qeverisjen e infrastrukturës publike dhe në qasjen e barabartë në kulturë. Në fund, synojmë të ngrisim vetëdijen rreth vështirësive të organizatave të pavarura kulturore dhe të nisim biseda rreth modeleve të ndryshme të qeverisjes që mundësojnë më shumë pjesëmarrje dhe llogaridhënie publike.

Raporti përmbyllet me rekomandime për veprime të mëtutjeshme për akterët e pavarur kulturorë si dhe institucionet qeveritare. Për të vazhduar më tutje nevojitet bashkëpunim mes organizatave kulturore, komunave dhe organeve të qeverisë qendrore për të diskutuar se si 1) të aktivizohet infrastruktura e neglizhuar publike përmes themelimit të hapësirave sociale multifunktionale, 2) të theksohet interesimi publik në rregullimin e shfrytëzimit të infrastrukturës publike, 3) të sigurohet pronësia e komunitetit dhe llogaridhënia duke krijuar modele alternative të qeverisjes për infrastrukturë.

turën publike të menaxhuar nga OJQ-të dhe 4) të sigurohet mbështetje e qëndrueshme financiare për hapësirat e pavarura kulturore.

Ekosistemi kulturor në Kosovë

Viteve të fundit hapësirat kulturore janë bërë temë aktuale e diskutimit në nivelin komunal, mes vendimmarrësve kulturorë, institucioneve kulturore dhe shoqërisë së gjerë civile në Kosovë. Përdërisa ky term iu referohet kryesisht qendrave kulturore, kinemave dhe hapësirave të komunitetit, nuk ka kategori apo përkufizim të caktuar për këto hapësira. Pika fillestare e këtyre debateve janë ose kërkesat e komuniteteve dhe qytetarëve të organizuar për t'i aktivizuar dhe shfrytëzuar hapësirat për aktivitete kulturore, ose betejat për ta mbrojtur infrastrukturën kulturore nga shembja ose privatizimi grabitqar.

Nevoja për shpërndarje, menaxhim dhe qeverisje më të mirë të burimeve kulturore publike ka qenë e pranishme në Kosovë që nga epoka pas vitit 1999. Gjatë tërë kësaj kohe, skena kulturore është zhvilluar në dy drejtime kryesore: atë të institucioneve kulturore shtetërore dhe atë të skenës së pavarur kulturore. Institucionet kulturore shtetërore e kishin trashëguar infrastrukturën dhe modelet e tyre qeverisëse nga ato që ekzistonin para vitit 1999 dhe kishin mbështetje financiare nga shteti që iu ka mundësuar atyre të vazhdojnë së funksionuari. Në anën tjetër, skena e pavarur kulturore lindi nga nismat, projektet dhe festivalet e artistëve që lulëzuan për shkak të fondeve të donatorëve ndërkombëtarë që kanë qenë të disponueshme në dy dekadat e fundit. Të dy shtresat e ekosistemit kulturor në Kosovë kanë pasur vështirësi për shkak të neglizhimit dhe mungesës së vullnetit politik për t'i reformuar modelet qeverisëse tashmë të vjetruara dhe për të zotuar financim të mjaftueshëm publik për aktivitetet kulturore.

Megjithatë, në dekadën e fundit, organizatat e pavarura kulturore kanë krijuar rrjete dhe bashkëpunim të shtuar, duke i njohur problemet e zakonshme dhe duke i artikulluar nevojat për reformë dhe ekologji të qëndrueshme të kulturës përmes avokimit dhe pjesëmarrjes. Këto organizata i kanë shpërndarë njohuritë dhe burimet e tyre, kanë themeluar platforma për këmbime të programeve dhe avokim, kanë organizuar procese pjesëmarrëse ku janë mbledhur OJQ-të kulturore, institucionet dhe akterët e tjerë. Nisma e fundit e këtij lloji ishte diskutimi i hapur "Shpëtimi i kinemasë", i organizuar nga Fondacioni 17, Kosovo 2.0 dhe Kino Armata më 8 dhjetor 2021. Duke mbledhur përfaqësues të tri kinemave në Pejë, Prishtinë dhe Prizren që i kanë ikur privatizimit për të diskutuar në një panel, ky event kishte për qëllim ta kthente vëmendjen tek ruajtja dhe restaurimi i hapësirave të përbashkëta publike¹. Duke i ndarë storjet e suksesit të Kinemasë Jusuf Gërvalla, Kino Lumbardhi dhe Kino Armata, diskutimi u sill rreth përpjekjeve për shpëtim, sfidave dhe vështirësive me mobilizimin e komunitetit për ringjalljen e infrastrukturës publike.

Këto debate dhe diskutime e bëjnë të dukshëm një grup të ndërlikuar çështjesh institucionale, infrastrukurore dhe ligjore, të cilat kanë të bëjnë me fusha të ndryshme të politikave në kompetencat e nivelit qendror dhe lokal. Këto fusha të politikave përfshijnë të drejtat e shfrytëzimit të infrastrukturës dhe pronave në pronësi publike, modelet e qeverisjes së mirë të organizatave dhe institucioneve kulturore dhe financimin e kulturës në qeverinë lokale dhe qendrore. Përderisa ekziston një dëshirë e përbashkët për të krijuar korniza adekuate dhe kushte të qëndrueshme për shfrytëzimin dhe menaxhimin e këtyre hapësirave, mungon një bazë e njohurive dhe analizë e situatës të cilat do të mund t'i përkufizonin çështjet kryesore dhe të ofronin udhëzime për hapat drejt zgjidhjeve afatgjata.

Historia e infrastrukturës publike të kulturës në Kosovë

Infrastruktura publike e kulturës në Kosovë daton kryesisht nga periudha pas Luftës së Dytë Botërore. Ndërtimi dhe shtimi i hapësirave kulturore u nxit nga përpjekjet për modernizimin e Republikës Socialiste Federative të Jugosllavisë. Gjatë kësaj kohe, qyteteve iu imponua një proces i përsheptuar i modernizimit me qëllimin për t'i transformuar "format e vjetra të jetës" së asaj kohe². Ky trend i ri i ndërtimit të infrastrukturës kulturore solli ndërtimin e teatrove, kinemave, bibliotekave, qendrave kulturore dhe rinore përveç hapësirave publike që shfrytëzoheshin nga komuniteti dhe lagjet. Këto hapësira të reja kulturore mundësuan zhvillimin e jetës profesionale dhe amatere kulturore në qytet, përveç një morie të gjerë aktivitetesh shoqërore.

Aktivitetet kulturore konsideroheshin qenësore për vizionin emancipues të shtetit socialist. Aspekti iluminist i kulturës u promovua nga politikanët vendorë socialistë, të cilët e konsideronin transformimin e vendit përmes kulturës si një hap drejt emancipimit të masave, arsimimit dhe luftës kundër analfabetizmit. Në fjalimin e Fadil Hoxhës në vitin 1948 para qytetarëve të Prizrenit, ai përmend rolin e kinemasë në edukimin e masave, duke e konsideruar atë më shumë se një mjet argëtimi dhe duke e theksuar funksionin e saj si formë e re dhe argëtuese e arsimimit³.

Kinematë dhe llojet e ngjashme të infrastrukturës kulturore ishin kryesisht nën pronësinë socialiste, një model që prejardhjen e ka në modelin e veçantë të pronësisë në Jugosllavi. Kjo formë e pronësisë paraqet përpjekjet e Josib Broz Titos në vitet e 1950-ta për ta distancuar modelin ekonomik jugosllav nga ai i Bashkimit Sovjetik dhe për ta ndryshuar formën e pronësisë shtetërore që kishte ekzistuar më parë. Knudsen konsideron që modeli ekonomik i pronësisë socialiste ishte "i veçantë në Jugosllavi, një 'nacion sui generis' të cilin nuk e kishin homologët e tjerë historikë ose globalë, të cilët i mungonte një përkufizim ligjor brenda vetë federatës jugosllave"⁴. Pushteti vendimmarrës brenda Ndërmarrjeve nën Pronësinë Sociale iu jepej punëtorëve të cilët i menaxhonin ato, hartonin plane strategjike dhe merrnin vendime afariste përmes këshillave të punëtorëve, si njësi që autorizoheshin për ta marrë përsipër prodhimin me vlerë të shtuar nga ndërmarrjet pas interesave, tatimeve dhe zhvlerësimit. Në praktikë, kjo formë e pronësisë dhe vetë-menaxhimit nuk arriti të krijojë një sistem që do ta mundësonte kontrollin e punëtorëve mbi ndërmarrjet, pasi që shteti ende kishte të drejtë të intervenonte drejtpërdrejt dhe t'i ndryshonte vendimet që i dukeshin të gabuara.

2 f. 16. Rada, T., Muzbeg, B. (2021). *Lumbardhi: An Episodic History*. Fondacioni Lumbardhi.

3 f. 20. *ibid.*

4 f. 34. Knudsen, R.A. (2010). *Privatization in Kosovo: The International Project 1999-2008*. Instituti Norvegjez i Punëve të Jashtme. <https://www.files.ethz.ch/isn/121346/Knudsen%20report-NUP1%20Report.pdf>

Përveç infrastrukturës, në këtë periudhë u themeluan edhe institucione shtetërore kulturore në vend. Institucionet kulturore të themeluara më së pari datojnë nga pjesa e dytë e viteve të 1940-ta, duke filluar me Teatrin Popullor të Kosovës i cili u themelua në vitin 1946 në Prizren, Ansambli i Valleve dhe Folklorit Shota në vitin 1948 dhe Muzeu i Kosovës në vitin 1951 në Prishtinë. Më vonë, llojllojshmëria e institucioneve kulturore u zgjerua për ta përfshirë produksionin e filmit KosovaFilm, kompaninë e shpërndarjes dhe shfaqjes së filmave në vitin 1969, Ansamblin e Baletit të Kosovës në vitin 1972 dhe Galerinë e Arteve të Kosovës në vitin 1979, mes tjerash⁵. Kuvendi i Kosovës ishte themeluesi ligjor i të gjitha këtyre institucioneve në nivel vendi.

Megjithatë, shtypja politike e viteve të 1980-ta dhe 1990-ta në Kosovë e kufizoi rëndë jetën kulturore, sociale dhe publike gjatë kësaj periudhe. Shumica e institucioneve publike kulturore që ishin ndërtuar në dekadat e mëhershme u bënë të paqasshme për shumicën e qytetarëve të Kosovës. Kjo u bashkua me përjashtimin e njerëzve nga shërbimet sociale që ofroheshin nga shteti. Si reagim ndaj zhvillimeve shtypëse, filluan të lindin forma të reja të infrastrukturës kulturore për shkak të nismave të ndryshme individuale të popullit në skenën kulturore.

Në vitet e 1990-ta lindën nisma të pavarura të shoqërisë civile si ofruese të hapësirave kulturore për t'i kompensuar mungesat e lëna nga qeveria shtypëse socialiste. Gjatë kësaj periudhe, hapësirat private u kthyen në infrastrukturën e vetme publike që ishte në dispozicion të shumicës së qytetarëve. Kjo pikë kthese mes kulturës së ofruar nga shteti dhe skenës së re të pavarur kulturore mundësoi edhe paraqitjen e burimeve të reja të financimit për organizatat e shoqërisë civile. Themelimi i Fondacionit të Kosovës për Shoqëri të Hapur në vitin 1994 mundësoi mbështetjen dhe zhvillimin e mëtejshëm të organizatave të pavarura kulturore në Kosovë përgjatë dekadës së zymtë të 1990-tës⁶.

Pas luftës së vitit 1999 në Kosovë, procesi i rindërtimit i udhëhequr nga Misioni i Kombeve të Bashkuara në Kosovë (UNMIK) u drejtua drejt revitalizimit të institucioneve që kishin ekzistuar gjatë periudhës autonome të Kosovës në kohët e Jugosllavisë federative. Institucionet shtetërore kulturore trashëguan infrastrukturën e tyre, punëtorët, metodën e punës, statutet dhe një administratë e cila kishte ngecur në të njëjtën mënyrë të funksionimit si përpara. Megjithatë, tranzicioni drejt sistemit të ri ekonomik të vendit nxori në pah vjetërsinë e modeleve të qeverisjes së institucioneve shtetërore kulturore dhe i bëri të cenueshme institucionet e tjera publike kulturore ndaj neglizhimit dhe braktisjes dhe objekt i përpjekjeve të privatizimit pas luftës.

Në shumicën e qyteteve të Kosovës, neglizhimi institucional pas vitit 1999 për kulturën çoi në përpjekje të dëmshme ndaj infrastrukturës kulturore dhe zhvillimit të jetës kulturore në vend. Institucionet shtetërore kulturore mund të vazhdonin së funksionuar në minimum, me modele jo efektive dhe të ngatërruara të qeverisjes dhe vizion të kufizuar për zhvillim. Privatizimi u bë instrumenti më i përdorur për këto raste, pasi që qasja neo-liberale filloi të dominojë në diskursin publik të qeverisjes me burimet publike. Hapësirat më të qasshme kulturore nën qeverisjen e shtetit në zonat më të populluara në vend mbetën qendrat kulturore dhe rinore të themeluara gjatë periudhës së ish-Jugosllavisë. Që nga themelimi i tyre, ato përbënin ndërtesa shumëfunktionale që strehonin institucione vendore të kulturës dhe ofronin hapësirë për tubime dhe aktivitete në qytet.

Shtëpia e Kulturës në Pejë u ndërtua në vitin 1960, e cila aktualisht akomodon galerinë e qytetit, Drejtorinë Komunale për Kulturë, Rini dhe Sport, bibliotekën e qytetit dhe radion lokale. Shtëpia e kulturës në Prizren u ndërtua në vitin 1965 dhe aty ndodhet teatri i qytetit si dhe biblioteka rajonale e Prizrenit dhe mbetet funksionale edhe sot e kësaj dite. Qendra kulturore e Mitrovicës u themelua në vitin 1984 dhe tani vazhdon së funksionuar, duke akomoduar Qendrën Rajonale të Mitrovicës për Trashëgimi Kulturore, galerinë e arteve të qytetit dhe teatrin e qytetit⁷. Përveç përpjekjeve të shtetit

5 f. 9. Heta, A., Murati, D. (2014). *Hulumtim i Politikave Qeverisëse në Kulturë në Kosovë*. Forumi Kulturor. http://www.forumikulturor.net/repository/docs/Hulumtimi_i_politikave_qeverisese_ne_kulture.pdf

6 f. 14. ibid.

7 Ebbi, D. (2019). Shtëpitë e Kulturës Mbajnë Gjallë Artin në Komunitat e Vogla. Zëri. <https://zeri.info/kultura/283428/shtepite-e-kultures-mbajne-gjalle-artin-ne-komunitat-e-vogla/>

për të ofruar hapësira kulturore, nganjëherë shtëpitë e kulturës janë ndërtuar nga vetë qytetarët qoftë duke i ndërtuar ato apo duke i privatizuar objektet e vjetra dhe të braktisura. Shtëpia e parë e kulturës në fshatin Zhur, në Komunën e Prizrenit, u ndërtua nga banorët e Zhurit në vitin 1953. Gjatë viteve të '80-ta, ky fshat privatizoi edhe një objekt të braktisur nga një kompani për ta shndërruar atë në një hapësirë kulturore⁸. Është ironike se qendra socio-kulturore e Zhurit edhe sot e kësaj dite mbetet e pashfrytëzuar përkundër renovimeve dhe investimeve nga komuna e Prizrenit në objekt në vitin 2018.

Tutje, qeveria lokale dhe qendrore e Kosovës posedon asete të paluajtshme të çmueshme në të gjitha komunat të cilat aktualisht mbesin të pashfrytëzuara dhe të braktisura. Në nëntor të vitit 2017, Trashëgimia Kulturore pa Kufij (TKpK) në Kosovë i drejtoi përpjekjet e saj drejt identifikimit të vendeve të braktisura të trashëgimisë kulturore në mbarë vendin. Sipas drejtorit të TKpK, në vitin 2017 në Kosovë ishin 262 vende të braktisura të trashëgimisë kulturore dhe neglizhimi i tyre ndikon si në vlerën historike të kujtesës së përbashkët ashtu edhe në vitalitetin social dhe ekonomik të infrastrukturës kulturore publike në qytete⁹. Neglizhimi i objekteve të vjetra të kulturës të trashëguara nga Jugosllavia ilustron tërheqjen e shtetit nga ofrimi i kulturës si shërbim publik.

Një prej përpjekjeve më efektive ndaj këtij trendi ishte ajo e organizatave të pavarura kulturore që e kundërshtuan degradimin sistematik të infrastrukturës publike kulturore dhe tkurrjen e hapësirës publike. Kontributi i organizatave të pavarura kulturore në zgjerimin e hapësira publike të zvogëluara të kulturës ishte i gjerë në Kosovën e pas vitit 1999. Këto ishin OJQ-të që kishin njohuri, entuziazëm dhe fleksibilitet për të eksperimentuar dhe sjellur risi në programet, qeverisjen dhe angazhimin e tyre për dallim prej institucioneve kulturore shtetërore që mbetën tejet jofleksibile dhe joefektive në pasurimin e jetës kulturore të qyteteve. Ky fenomen i aktivizimit të sferës kulturore publike nga akterët jo-shtetërorë ka mbizotëruar në të gjitha shtetet e ish-Jugosllavisë.

Përderisa nuk ka ndonjë përkufizim të duhur të organizatave të pavarura të kulturës, një përpjekje për ta konceptualizuar këtë pjesë të sektorit mund të gjindet në raportin e Visnic dhe Dragojevic "Një qasje nga poshtë lart për politikëbërje në kulturë" ku i radhitin tri kritere që i dallojnë organizatat e pavarura bazuar në formën e tyre, modelin e qeverisjes dhe orientimin e aktiviteteve. Nocioni i kulturës së pavarur përkufizohet këtu si nocion që "iu referohet të gjitha atyre organizatave që (a) nuk janë themeluar nga shteti apo nga organizata të tjera të jashtme por janë themeluar vetë; (b) që vendosin në mënyrë të pavarur për strukturat e tyre organizatave, organet dhe proceset e vendimmarrjes dhe menaxhimit; dhe (c) që nuk varen as nga shteti as nga ndonjë subjekt tjetër për përmbajtjen e programit apo financat e tyre"¹⁰. Këto nisma të reja përfshijnë një mori të gjerë disiplinash dhe akterësh që punojnë në fusha të ndryshme të artit dhe kulturës. Megjithatë, e përbashkëta e këtyre organizatave është qasja e tyre dinamike dhe fleksibile drejt modeleve të qeverisjes, një motivim aktivist dhe ndërgjegjës social që kanë çuar në angazhim më të madh publik në fushën e kulturës. Këto organizata kanë zakonisht lidhje ndërkombëtare dhe janë të hapura për bashkëpunim, duke i mbajtur ato në hap me trendet dhe zhvillimet bashkëkohore.

Në Prizren, aktivistët e shoqërisë civile u mobilizuan për ta ndaluar privatizimin e objektit të kinemasë më të vjetër në qytet në vitin 2007 dhe përsëri në vitin 2014 dhe themeluan Fondacionin Lumbardhi për ta ringjallur kinemanë dhe për ta themeluar një program kulturor që do të zhvillohej gjatë tërë vitit¹¹. Fati i njëjtë e priti kinemanë Jusuf Gërvalla në Pejë e cila në vitin 2017 synohej të likuidohej nga Agjencia Kosovare e Privatizimit. E ndërtuar në vitin 1995, kinemaja Jusuf Gërvalla u

8 RTV Dukagjini. (21 February, 2019). Zhur, shtëpia e kulturës jofunksionale. News Video. <https://video.gjirafa.com/zhur-shtepia-e-kultures-jofunksionale-mp4>

9 Telegrafi. (29 March, 2018). Hapësirat e Braktisura të Kosovës (Video). <https://telegafi.com/hapesirat-e-braktisura-te-kosoves-video/>

10 f. 10. Visnic, E., Dragojevic, S. (2008). *A Bottom-up Approach to Cultural Policy-Making: Independent Culture and New Collaborative Practices in Croatia*. Policies for Culture.

11 Mehmetaj, V. (2017). "No one will just give things to us - we must take them, demand them". Kosovo 2.0. <https://kosovotwopointzero.com/en/ares-shporta-no-one-will-just-give-things-us-must-take-demand/>

renovua nga qeveria lokale e Pejës në vitin 2001 por aktivitetet e saj kulturore ishin sporadike dhe përfshinin shfaqje të rrallë të filmave dhe organizim të tubimeve të herëpashershme të qytetit apo aktiviteteve komemorativ¹². Festivali Ndërkombëtar i Animacionit Anibar ishte ai që i dha vull ringjalljes së jetës kulturore në qytet si dhe asaj të kinemasë së vjetër. Për shkak të përpjekjeve të tyre, Anibar-i arriti të krijojë një program gjatë tërë vitit dhe t'i rregullojë çështjet e pronësisë së kinemasë duke e nënshkruar një kontratë 15-vjeçare për shfrytëzimin e hapësirës me Komunën e Pejës. Fatkeqësisht, jo të gjitha kinematë e trashëguara nga sistemi i kaluar i mbijetuan trendit të ri ekonomik të privatizimit. Qyteti i Ferizajit e humbi kinemanë e tij të vetme në vitin 2004 për shkak të privatizimit të objektit të saj nga Agjencia Kosovare e Mirëbesimit (pararendëse e Agjencisë Kosovare të Privatizimit). Pronarët e rinj të kinemasë e shkatërruan objektin e kinemasë në qendrën e qytetit të Ferizajit për ta transformuar vendin në një objekt afarist dhe banesor¹³. Fat i ngjashëm e priti edhe objektin e kinemasë së vetme të Gjilanit, e ndërtuar gjatë viteve të '80-ta dhe u privatizua përfundimisht në vitin 2008¹⁴.

Teatri ODA në Prishtinë ishte organizata e parë joqeveritare që u themelua në vitin 2004 dhe u vendos në një sallë brenda Pallatit të Rinisë, Kulturës dhe Sportit që po shembej vazhdimisht në Prishtinë¹⁵. Rëndësia e lokacionit të këtij teatri në objektin infrastrukturor me rëndësi të jashtëzakonshme publike në qendër të Prishtinës shtrihet në faktin se Teatri ODA ka shënuar përpjekjet më të vazhdueshme për ta mbajtur një funksion kulturor brenda hapësirave të pallatit. Që atëherë, teatri ODA e ka zgjerruar morinë e aktiviteteve përtej shfaqjeve teatrale dhe salla e tij përdoret nga akterë të ndryshëm kulturorë të kryeqytetit që nuk kanë hapësira dhe që e kanë shndërruar teatrin në një qendër publike kulturore. Përkundër suksesit të tij, teatri ODA mbetet financiarisht i rrezikuar për shkak të qirasë së madhe që i detyrohet ndërmarrjes publike e cila e menaxhon pallatin dhe për shkak të mungesës së mekanizmave të mirëfilltë shtetëror për të ofruar mbështetje për qëndrueshmërinë e organizatave të pavarura kulturore.

Një storje tjetër suksesi është ajo e qendrës së komunitetit Termokiss, një nismë rinore në kryeqytetin e Prishtinës për të "gjetur forma alternative të gjithpërfshirjes dhe arsimimit"¹⁶ e cila e ringjalli objektin e pashfrytëzuar të kompleksit të Ngrohtores së Termokosit, nën pronësinë e komunës së Prishtinës. Nisma fillimisht investoi në infrastrukturë, duke e ndërtuar një kulm dhe duke instaluar dritare, duke e transformuar objektin në një qendër komuniteti de-facto. Edhe kjo përpjekje bëri që akterët pas Termokiss të përballen me sfidat e zakonshme të kufizimeve burokratike nga Komuna e Prishtinës si dhe të gjetjes së një modeli të përshtatshëm të qeverisjes pas themelimit të hapësirës së komunitetit.¹⁷

Në këtë kontekst, ekziston një mospërputhje e madhe mes nevojave për hapësira kulturore, disponueshmërisë së akterëve të ndryshëm jostetërorë me kapacitete për të ringjallur dhe themeluar mjedise kulturore dhe infrastrukturë ligjore të pushtetit lokal dhe qendror, nga ana tjetër, që e kufizonë shumë çdo përpjekje për t'i shtuar hapësirat kulturore. Lidhja ligjore dhe institucionale qeveritare nuk ka arritur të mbajë hapin me një mori mundësish për të bashkëpunuar sistematikisht dhe për ta lehtësuar shfaqjen e vendeve kulturore. Ky neglizhim është dëshmuar të jetë i dëmshëm për jetën kulturore të qyteteve dhe e ka përjetësuar një cikël të zvogëlimit të hapësirave publike. Poashtu, këto barrierat institucionale i detyrojnë nismat e organizatave të pavarura kulturore të ballafaqohen me paqëndrueshmëri dhe jostabilitet financiar për shkak të kushteve të papërcaktuara të pronësisë

12 Mehmetaj, V. (2017). Not Another Supermarket: Arts NGO Anibar's fight against the privatization of Kino Jusuf Gervalla. Kosovo 2.0. <https://kosovotwopointzero.com/en/hopes-fears-and-animating-a-community/>

13 Avdyl, N. (2017). Cinema Auctioned Off. Kosovo 2.0. <https://kosovotwopointzero.com/en/cinema-auctioned-off/>

14 ibid.

15 Zëri. (2019) Përmes premierës së shfaqjes "Graviteti" ODA shënon 16 vjetorin. Zëri. <https://zeri.info/kultura/243264/permes-premieres-se-shfaqjes-graviteti-oda-shenon-16-vjetorin/>

16 Dragusha, Nj., Rexha, O. (2020). Practice: Termokiss Community Centre. in Cucik, I., Timotijevic, J. (Eds.) *Spaces of Commoning: Urban Commons in the Ex-Yu Region*.

17 Mun Yee, H. (2017). How do we reclaim Prishtina's Common Grounds. Kosovo 2.0. <https://kosovotwopointzero.com/en/reclaim-prishtinas-common-grounds/>

së infrastrukturës publike dhe për shkak të nevojës për të paguar çmime të tregut për shfrytëzimin e hapësirave publike. Çështja e stabilitetit financiar ndikon rëndë në qëndrueshmërinë afatgjatë të organizatave të tilla dhe në mundësinë e zhvillimit të programit afatgjatë dhe vizionit strategjik.

Të drejtat e shfrytëzimit të infrastrukturës dhe pronës publike

Shfrytëzimi i infrastrukturës publike nga organizatat e shoqërisë civile ka qenë praktikë në Kosovë përgjatë dy dekadave të fundit. Përderisa nuk ka të dhëna specifike të disponueshme për normën e këtij shfrytëzimi, raporti monitorues i Fondacionit të Shoqërisë Civile të Kosovës i vitit 2015¹⁸ citon shfrytëzimin e infrastrukturës publike falas si mbështetje jofinanciare që institucionet publike iu ofrojnë organizatave të shoqërisë civile. Anketa e tyre e dhjetorit 2015 thekson që 21.9% e OJQ-ve të anketuara kanë deklaruar që kanë marrë mbështetje jofinanciare nga shteti. Kjo mbështetje është kërkuar përmes kontaktit të drejtpërdrejt me institucionet publike përkatëse. Forma e shfrytëzimit të infrastrukturës publike, edhe pse nuk është e përcaktuar, shpesh përfshin shfrytëzimin për zyre dhe aktivitete të programeve.

Një formë më e qëndrueshme e shfrytëzimit të infrastrukturës dhe pronës publike është njohur nga shoqëria civile në vitin 2017, kur Termokiss udhëheqi Nismën Mundësi për të Gjithë¹⁹. Qindra njerëz dhe dhjetëra organizata nga mbarë Kosova nënshkruan një peticion për ndryshimin e kornizës ligjore për shfrytëzimin publik të pronës komunale. Kërkesat e nismës ishin të ndryshohej ligji në fuqi për t'iu mundësuar nismave dhe organizatave shoqërore të marrin pronësinë dhe të themelojnë një kategori të veçantë të këtyre llojeve të organizatave në mënyrë që të mos detyroheshin të garonin me bizneset për shfrytëzimin e hapësirave. Kjo nismë kërkoi poashtu që komuna t'i rendisë publikisht të gjitha pronat publike në dispozicion.

Korniza ligjore për shfrytëzimin e të drejtave të infrastrukturës dhe pronës publike u ndryshua përfundimisht në vitin 2019, me miratimin e Ligjit Nr. 06/L092 për Dhënie në Shfrytëzim dhe Këmbimin e Pronës së Paluajtshme Komunale²⁰ nga Kuvendi i Kosovës. Ky ligj i zëvendëson ligjet e mëparshme për të njëjtën çështje, të miratuara në vitin 2010 dhe më pas të ndryshuara në vitin 2012. Qëllimi i tij është ta rregullojë mënyrën e dhënies në shfrytëzim të pronës së paluajtshme komunale, këmbimin ndërmjet komunës dhe personave fizikë dhe juridikë si dhe këmbimin e pronës me institucionet qendrore dhe Agjencinë Kosovare të Privatizimit.

18 Hoxha, T., Hoxha, K., Puka, D., Elezaj, E., Ademi, M. (2015). Monitoring Matrix for the Favorable Environment of Development of Civil Society. https://www.kcsfoundation.org/wp-content/uploads/2017/12/02_06_2016_9035449_Matrica_e_Moni

19 Dragusha, Nj., Rexha, O. (2020). Kosovo. in Cucik, I., Timotijevic, J. (Eds.) *Spaces of Commoning: Urban Commons in the Ex-Yu Region*.

20 Ligji Nr. 06/L092 për Dhënie në shfrytëzim dhe këmbimin e pronës së paluajtshme komunale, Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës. (2019) <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=18917>

Ky ligj parasheh periudhën e dhënies në shfrytëzim të pronës së paluajtshme në tri periudha: (1) më pak se një vit, (2) shfrytëzim afatshkurtër që përfshin periudhën nga 1-15 vite dhe (3) shfrytëzim afatgjatë që përfshin periudhën nga 15-99 vite. Organizatat e shoqërisë civile njihen si subjekte përfituese me nenin 7 të Ligjit, paragrafi 3, ku thuhet se “Komunat mund t’ua japin organizatave të shoqërisë civile për shfrytëzim pronat e paluajtshme të komunës për një periudhë afatshkurtër, me qëllim të përmbushjes së interesit të përgjithshëm”. Një Rregullorë tjetër e qeverisë Nr. 09/2020 për përcaktimin e procedurave të dhënies në shfrytëzim dhe këmbimit të pronës së paluajtshme komunale²¹ u lëshua nga Ministria e Pushtetit Lokal për të siguruar zbatimin e Ligjit Nr. 06/L092.

Përderisa ky ishte një hap i rëndësishëm drejt adresimit të problemeve të shumta që kanë të bëjnë me menaxhimin e pronës komunale, këto akte të qeverisë janë të pamjaftueshme për ofrimin e një mjedisi të favorshëm për shfrytëzimin e pronës publike për interes publik nga organizatat e shoqërisë civile. Rregullorja nr. 09/2020 i njej organizatat e shoqërisë civile si subjekte në nenin 16 të saj për dhënien në shfrytëzim të pronës së paluajtshme komunale për organizatat e shoqërisë civile; Paragrafët e mëtejshëm të nenit nuk i specifikojnë kriteret për dhënien në shfrytëzim. Përcaktimi i kriterëve është lënë në diskrecionin e komunave, të cilat pritet ta trajtojnë këtë çështje sipas rregulloreve zbatuese që i kanë nxjerrë vetë.

Në kornizën aktuale ligjore, organizatat e shoqërisë civile ende trajtohen si subjekte të barabarta me akterët privatë, duke e përjetësuar kështu një logjikë “ofertuese” për themelimin dhe dhënien në shfrytëzim të pronës komunale përkundër faktit se këta akterë joshjetërorë vazhdimisht kanë shfaqur kapacitete dhe interesim për t’i menaxhuar hapësirat publike në mënyrë të qëndrueshme. Shfrytëzimi jokomercial i hapësirave publike nuk është i integruar brenda logjikës së kësaj kornize ligjore ndërsa funksioni i interesit publik nuk merret parasysh në procedurat e përshkuara.

Përkundër ndërlikimeve të kornizës aktuale ligjore, disa komuna kanë gjetur mënyra për t’i mbështetur organizatat e shoqërisë civile dhe për t’iu mundësuar atyre të qeverisnin me hapësirat në pronësi publike. Rasti i Kino Armatës në Prishtinë është shembull ilustrues i kësaj. Duke qenë paraprakisht e shfrytëzuar nga Misioni i OKB-së në Kosovë dhe pastaj EULEX-i, hapësirat e kësaj kinemaje janë hapur për publikun në vitin 2019. Komuna e Prishtinës kishte një interesim për ta kthyer këtë vend në funksionin e saj kulturor dhe nënshkroi një marrëveshje me Fondacionin Armata duke ia mundësuar ta qeverisë atë. Njësoj, Komuna e Prishtinës ka nënshkruar një marrëveshje të ngjashme me Nismën Historia Gojore në Kosovë, duke ia dedikuar një objekt të pashfrytëzuar nën pronësinë komunale organizatës kulturore në vitin 2021. Komuna e Pejës poashtu ka nënshkruar marrëveshje me Fondacionin Anibar për qeverisjen e Kinemasë Jusuf Gërvalla.

Këto marrëveshje shprehin synimet e mira dhe vlerësimin në rritje të institucioneve shtetërore për kontributin e akterëve të pavarur të skenës në qeverisjen e infrastrukturës publike dhe interesit publik. Ato sinjalizojnë vullnetin e mirë që është krijuar mes skenës së pavarur dhe shtetit në ditët e sotme. Megjithatë, forma aktuale e shfrytëzimit të hapësirës është e paqëndrueshme, pasi që varet nga vullneti i mirë i kryetarëve të komunave apo partive në pushtet në komuna. Marrëveshjet aktuale në fuqi nuk pasqyrojnë ndonjë infrastrukturë ligjore specifike dhe mund të prishen lehtësisht. Për nevojat aktuale të organizatave të pavarura kulturore duhen modalitete të reja ligjore që do të vlenin për të gjithë dhe që do të siguronin shfrytëzim të qëndrueshëm afatgjatë të infrastrukturës publike.

21 Rregullorja (QRK) Nr. 09/2020 për Përcaktimin e Procedurave për Dhënien në shfrytëzim dhe këmbimin e pronës së paluajtshme komunale. Ministria e Administrimit të Pushtetit Lokal. (2020) <https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2020/08/REGULLORE1-3.pdf>

Drejt modeleve të reja qeverisëse në kulturë

Modelet aktuale të qeverisjes së hapësirave kulturore janë ato që i përshkruhen çdo organizate joqeveritare. Ligji i Kosovës Nr. 06/L - 043 për Lirinë e Asociimit në Organizatat Joqeveritare përcakton format e organizimit të OJQ-ve dhe rregullat e qeverisjes së tyre, varësisht nga forma e OJQ-së. Aktualisht, shoqatat, fondacionet dhe institutet janë tri format e organizatave joqeveritare, secila me strukturën e vet të qeverisjes, qoftë me bord të drejtorëve apo me asamble.

Megjithatë, shtresa e re në zhvillim e organizatave kulturore që drejtojnë hapësirat publike kanë sjellë pyetje të shumta në lidhje me modalitetet e shfrytëzimit dhe qeverisjes së infrastrukturës kulturore nga akterët e pavarur kulturorë. Çështjet e statusit të pronësisë së objekteve të shoqëruara me nevojën për organe të qeverisjes publike që do të siguronin llogaridhënien e organizatave që drejtojnë ato hapësira janë ende të hapura dhe kërkojnë vëmendje urgjente.

Këto çështje pritet të adresohen pjesërisht nga Ministria e Kulturës, Rinisë dhe Sportit, e cila nisi Koncept Dokumentin e saj të Kulturës në gusht të vitit 2021. Ky koncept dokument ka për synim të shërbejë si bazë për hartimin e Ligjit të ri për Kulturën, Strategjisë Kombëtare për Kulturën dhe të ndihmojë në prioritizimin e investimeve kapitale në këtë sektor. Duke synuar të krijojë një proces pjesëmarrës të hartimit të aktit kyç legjislativ për qeverisjen e kulturës në vend, ministria parashihet që kjo përpjekje 11-mujore të realizohet përmes themelimit të organeve të reja koordinuese, grupeve sektoriale dhe forumeve kulturore. Ky është një akt mjaft i nevojshëm, pasi që infrastruktura ligjore e kulturës në Kosovë cenohet nga legjislati i paqëndrueshëm që nuk iu konvenon as institucioneve publike as atyre joshitetore kulturore. Në raportin e Miskovic dhe Celakoski-t për skenën kulturore në Kosovë²² kjo situatë është konsideruar si “bombardim legjislativ”, që i ilustron proceset nga lart-poshtë drejt politikëbërjes kulturore. Lidhja e dobët institucionale qëndron si në numrin e akteve ligjore që kanë të bëjnë me kulturën ashtu edhe në përmbajtjen e tyre të cilat shpesh përputhen me aktet e tjera ligjore. Sistemi shumë i centralizuar dhe i qeverisjes nga lart-poshtë i institucioneve shtetërore e bën funksionimin e tyre edhe më të vështirë, pasi që shumica e tyre nuk kanë linjat e tyre buxhetore publike dhe duhet të mbështeten qoftë në komunën, në Ministrinë e Kulturës, Rinisë dhe Sporteve për planifikim financiar dhe shpenzime operative. Kjo nga ana tjetër pamundëson çdo shtysë për inovacion, reformë ose zhvillim të mëtejshëm të institucioneve publike kulturore të cilat mbështeten në ndihmën e ofruar nga shteti.

Në këtë mjedis tejet kufizues, qasjet tradicionale nga lart-poshtë ndaj qeverisjes së kulturës vështirë se ofrojnë një alternativë. Siç sugjeruan Vidovic, Zuvela dhe Miskovic, “impulsi reformues i të men-

22 Miskovic, D., Celakoski, T. (2020). Research Report on Cultural Scene in Kosovo. Qendra Multimedia. <https://qendra>.

duarit për modele të reja të qeverisjes së kulturës, institucioneve në zhvillim dhe mandatit të tyre social ndodh në kalimin nga bindja e përhapur se «institucionet ekzistojnë që të mund të punojnë për njerëzit» në bindjen se «institucionet ekzistojnë qëa të mund të punojnë ME njerëzit».²³

Përpjekjet e skenës së pavarur kulturore në Kroaci kanë paraqitur praktika të cilat i anashkalojnë qasjet tradicionale nga lart-poshtë, të udhëhequra nga shteti dhe ofrojnë forma të reja me pjesëmarrjen e akterëve të shumtë që iu përgjigjen nismave nga poshtë-lart. Përkundër dallimeve të mëdha në mes të sistemeve të politikave kulturore ndërmjet Kosovës dhe Kroacisë, ajo që këto të dyja kanë të përbashkët është pabarazia ndërmjet hapësirës në dispozicion për zhvillimin e sektorëve kulturorë të udhëhequr nga shteti dhe atyre joshtetëror. Ajo që Vidovic, Zuvela dhe Miskovic i referohen si «tavan qelqi» në zhvillimin kulturor përshkruan pabarazinë midis burimeve dhe mundësive në dispozicion të institucioneve të kulturës të udhëhequra nga shteti dhe atyre të organizatave të skenës së pavarur, përkatësisht disponueshmërinë e hapësirës fizike/ infrastrukturës dhe financimit publik të kulturës²⁴.

Skena e pavarur kroate, përmes përpjekjeve dhe vështirësive të saj, ka arritur ta zbusë këtë situatë përmes themelimit të një institucioni të ri publik për ta mbështetur shoqërinë civile në kulturë përmes financimit nga lotaritë, gjegjësisht Fondacioni Kultura Nova i cili është një organ publik që kontribuon në përforcimin e organizatave të pavarura kulturore në punën e tyre si dhe zhvillimin e kapaciteteve të tyre organizative dhe programatike. Poashtu, mungesa e hapësirave ka shërbyer si motivim për mobilizimin e akterëve të pavarur kulturorë për të bashkëpunuar, krijuar lidhje dhe për të gjetur modele alternative për shfrytëzimin e infrastrukturës së disponueshme për kulturën dhe themelimin e më shumë modeleve demokratike të qeverisjes së tyre.

Në studimin *Do It Together: Practices and Tendencies of Participatory Governance in Culture in the Republic of Croatia*, Vidovic et al. paraqesin shtatë raste studimore për të dhënë informata rreth modeleve të reja të qeverisjes pjesëmarrëse të qendrave socio-kulturore në tërë shtetin e Kroacisë. Këto modele kanë lindur, janë zhvilluar dhe avokuar nga organizatat e pavarura kulturore.

Si fjalë në trend gjatë dekadës së fundit, «qeverisja pjesëmarrëse» është një përpjekje për ta kaluar përkufizimin klasik të «qeverisë» dhe për ta hapur idenë e demokracisë pjesëmarrëse bazuar në angazhimin e qytetarëve në proceset e përbashkëta të vendimmarrjes.

Përparësitë e kësaj qasjeje janë të shumta, pasi që ky model siguron vendimmarrje më gjithpërfshirëse dhe të drejtë, iu jep zë akterëve që kanë qenë të margjinalizuar dhe e përmirëson efektivitetin e qeverisjes publike të kulturës²⁵. Përkundër potencialit premtues që ofron ky model, Vidovic et al. paralajmërojnë kundër përdorimit të kësaj qasjeje si zgjidhje e vetme apo zgjidhje magjike për t'i zgjidhur problemet kryesore dhe sistemike në lidhje me pjesëmarrjen kulturore. Përkundrazi, ata përqendrohen në dimensionin e këtyre praktikave për rritjen e pjesëmarrjes së qytetarëve në proceset e vendimmarrjes.

Partneriteti publiko-qytetar si model i qeverisjes pjesëmarrëse ka lindur si pasojë e krizave dhe deficitit demokratik të modeleve aktuale qeverisëse që iu japin përparësi qasjeve të orientuara drejt tregut siç është privatizimi apo partneritetet publiko-private në vend të pjesëmarrjes demokratike jo të bazuar në treg. Akterë dhe grupe të ndryshme qytetare të përkushtuara për shfrytëzimin e fuqisë transformuese të vetëorganizimit, veprimi kolektiv dhe bashkimit kanë kontribuar për t'i kthyer institucionet në hapësira fuqizuese që e kanë

23 f. 3. Vidovic, D., Zuvela, A., (2018). In Lieu of an Introduction: 'Kultura nova' Foundation and Participatory Governance in Culture in Do it Together: Practices and Tendencies of Participatory Governance in Culture in the Republic of Croatia. Kultura Nova Foundation. https://participatory-governance-in-culture.net/uploads/biljeske_EN_web.pdf

24 f. 3. Vidovic, D., Zuvela, A., (2018). The Shortage of Space as the Incentive for Participatory Governance in Culture in Do it Together: Practices and Tendencies of Participatory Governance in Culture in the Republic of Croatia. https://participatory-governance-in-culture.net/uploads/biljeske_EN_web.pdf

25 Campagnari, F. (2020). Participatory Governance Under the Lens. Trans Europe Halles. https://teh.net/wp-content/uploads/2020/12/TEH-Publication-Participatory-Governance-12_2020-FINAL-1.pdf

në qendër qytetarin dhe të cilat i konsiderojnë qytetarët si partnerët e tyre në vendimmarrje.²⁶

Rasti i Pogon-it, Qendra për Kulturë dhe Rini të Pavarur në Zagreb në nivelin e qeverisë lokale e ilustron më së mirë hibridizimin e një institucioni kulturor bazuar në modelin e partneritetit publiko-qytetar. Pogon u themelua në vitin 2009 dhe vazhdon të menaxhohet bashkërisht nga Aleanca Operation City (një shoqatë vendore që mbledh organizatat vendore rinore dhe kulturore) dhe qyteti i Zagrebit²⁷. Partneritetet publiko-qytetare nuk janë të kufizuara vetëm me Kroacinë brenda rajonit. Qendra SCS Jadro në Shkup, në Republikën e Maqedonisë së Veriut u themelua poashtu si institucion publik i kulturës bazuar në parimet e partneriteteve publiko-qytetare. Historia e origjinës së saj është ajo e nismës së përbashkët të punëtorëve të një kulture të pavarur që kërkonin hapësirë fizike e cila do t'i plotësonte nevojat e tyre. Themeli ideologjik i Jadros e përfshin atë në konceptet e bashkëpunimit dhe veprimtimit kolektiv dhe komunitar, duke i lidhur sektorin qytetar, qytetarët dhe qeverinë lokale.²⁸

Të gjithë këta shembuj, në vend se të trajtohen vetëm si informata teknike, duhet të trajtohen si burim frymëzimi për të krijuar modalitete të reja të qeverisjes kulturore në vend.

Demokratizimi i modeleve qeverisëse të kulturës duhet të shihen si procese dinamike dhe të rrjedhshme, ku secila prej tyre ka pasiguritë dhe kontekstet e veta lokale që e përcaktojnë formën dhe përmbajtjen e partneriteteve dhe nivelin e pjesëmarrjes në përputhje me nevojat dhe kapacitetet. Është natyra e pasigurtë e këtij procesi së bashku me hapësirat për eksperimentim që ai i mundëson që hap mundësinë për ta paraqitur një alternativë të qëndrueshme ndaj proceseve të kontrolluara nga shteti apo të komodifikuara të prodhimit kulturor. Format domethënëse të qeverisjes pjesëmarrëse të kulturës duhet ta theksojnë vëmendjen ndaj pabarazive sociale dhe formave të tjera të pabarazive të kryqëzuara që e pengojnë qasjen e qytetarëve në kulturë, qoftë në procesin e prodhimit apo si audienca pasive ose të angazhuara.

26 Horvat, V. (2019) Real Democracy in Your Town: Public-Civic Partnerships in Action. Green European Foundation. <https://gef.eu/publication/real-democracy-in-your-town-public-civic-partnerships-in-action/>

27 About Us. Pogon - Zagreb Centre for Independent Culture and Youth. <https://www.pogon.hr/en/o-nama/tko-smo>

28 SCS Centar Jadro. <https://teh.net/member/scs-centar-jadro/>

Përfundim

Qëllimi i këtij dokumenti pune është të rekomandojë veprime të mëtejshme, duke iu bërë thirrje akterëve të pavarur të kulturës dhe institucioneve qeveritare që të diskutojnë në mënyrë bashkëpunuese për hapat e ardhshëm që do të ndërmerren. Ne propozojmë që përpjekjet tona të përqendrohen rreth gjetjes së mënyrave gjithëpërfshirëse dhe pjesëmarrëse drejt 1) aktivizimit të infrastrukturës publike të neglizhuar, përmes krijimit të hapësirave sociale shumëfunktionale, 2) theksimit të interesit publik në rregullimin e shfrytëzimit të infrastrukturës publike, 3) sigurimit të pronësisë së komunitetit dhe llogaridhënies duke krijuar modele alternative të qeverisjes për infrastrukturën publike të menaxhuar nga OJQ-të dhe 4) duke siguruar mbështetje të qëndrueshme financiare për hapësirat e pavarura të kulturës.

1. Të aktivizohet infrastruktura e neglizhuar publike përmes themelimit të hapësirave sociale shumëfunktionale

Thirrjet për publikimin e listës së pronës publike nën pronësi komunale nuk janë të reja. Siç u tha më sipër në dokument, Nisma Mundësi për të Gjithë në vitin 2017 bëri thirrje që komunat ta publikojnë një listë të pronës publike në të cilën palët e interesuara mund të kenë qasje. Organizatat e pavarura kulturore nuk janë të vetmet që kanë nevojë serioze për hapësirë dhe infrastrukturë. Ka edhe organizata joqeveritare të sektorëve të tjerë që e kanë shprehur interesimin e tyre për zgjidhjen e shfrytëzimit të hapësirës, ku organizatat rinore janë më të dukshmet. Përveç kësaj, OJQ-të që ofrojnë shërbime sociale kanë poashtu një histori të bashkëpunimit me komunat për shfrytëzimin e hapësirave në objektet publike. Publikimi i një liste të pronave në dispozicion në një mënyrë transparente dhe të qasshme do të kërkonte hartimin e procedurave përcjellëse për të mundësuar një proces të drejtë të qasjes në infrastrukturë publike.

Një aleancë ndërsektoriale mes organizatave të kulturës, rinisë dhe sektorëve të tjerë do t'i shtonin kërkesat për identifikimin e hapësirave brenda komunave që kanë potencial për t'u ringjallur dhe shfrytëzuar në dobi të komunitetit lokal. Kështu do të mblidheshin më shumë akterë dhe do të mund të hartoheshin politika që do të ishin të drejta dhe gjithëpërfshirëse për të gjithë. Çështja me rëndësi këtu është të krijohet një kulturë e solidaritetit ndërsektorial, të hiqet konkurrenca mes sektorëve për infrastrukturë publike dhe të punohet së bashku për të krijuar procese që janë të drejta dhe iu përgjigjen nevojave lokale.

2. Të theksohet interesi publik në rregullimin e shfrytëzimit të infrastrukturës publike

Ky rekomandim ka të bëjë me procedurat e parashkrimit për marrjen e pronësisë së infrastrukturës publike dhe pronës brenda kornizës aktuale ligjore. Rregullorja aktuale (GRK) nr. 09/2020 për përcaktimin e procedurave për dhënien në shfrytëzim dhe këmbimin e pronës së paluajtshme komunale i trajton organizatat e shoqërisë civile si subjekte të barabarta me bizneset private. Përdorimi jokomercial i hapësirave publike nuk është i integruar në logjikën e këtij akti ligjor, ndërsa funksioni i interesit publik nuk merret parasysh sa duhet në procedurat e përcaktuara.

Rregullorja duhet ta njohë realitetin që organizatat e shoqërisë mund t'iu sjellin përfitime sociale dhe kulturore hapësirave nën pronësi publike. Përqendrimi vetëm në qëndrueshmërinë ekonomike të hapësirave publike pa i pranuar vlerat e pallogaritshme që mund t'i fitojë infrastruktura publike kur komunitetet e ndryshme angazhohen me një hapësirë dhe e mbushin atë me kuptim, kontribut dhe mbështetje është tejet e thjeshtë dhe e pafavorshme për të gjithë përveç interesave biznesore.

Më e rëndësishmja, Rregullorja Nr. 09/2020 dhe aktet zbatuese që do të lëshohen nga komunitetet duhet të përcaktojnë procedura të thjeshtuara për kërkimin e pronës publike nga organizatat joqeveritare. Këto procedura duhet të përgatiten në bashkëpunim të ngushtë me sektorin joqeveritar dhe të përcaktojnë modalitetet më të mira drejt një procesi të drejtë dhe transparent.

3. Të sigurohet pronësia e komunitetit dhe llogaridhënie duke krijuar modele alternative të qeverisjes për infrastrukturën publike të menaxhuar nga OJQ-të

Hapësirat aktuale që drejtohen nga organizatat e pavarura kulturore qeverisen nga bordet e tyre të drejtorëve apo asamblatë, siç përcaktohet me Ligjin për Lirinë e Asociimit në OJQ. Kjo nënkupton që llogaridhënia publike dhe pronësia e komunitetit mbi këto hapësira varen plotësisht nga integriteti i organizatës përgjegjëse. Vullneti i mirë dhe praktikata e mira të qeverisjes që i kanë dëshmuar deri më tani organizatat e pavarura të kulturës patjetër që duhet të festohen aktualisht.

Megjithatë, për inkurajimin e organizatave të shoqërisë civile për ta aktivizuar infrastrukturën publike të neglizhuar, qeveria duhet të sigurojë që infrastruktura publike që i jipet një organizate joqeveritare të mbetet e ndërlidhur me komunitetin e afërt, t'iu shërbejë nevojave të tyre dhe të ketë mekanizmat e duhur të llogaridhënies publike. Këtyre subjekteve duhet t'iu kërkohet t'i forcojnë lidhjet dhe të ndërtojnë besim me komunitetet e tyre dhe të kontribuojnë në një pjesëmarrje më të lartë. Si organizatat joqeveritare ashtu edhe qeveritë lokale duhet të gjejnë modalitetet më të mira në të cilat kjo mund të realizohet, pa shkakuar asnjë dëm apo pa ndërhyrë në pavarësinë e programeve apo përmbajtjes së saj.

4. Të ofrohet mbështetje e qëndrueshme financiare për hapësirat e pavarura kulturore

Hapësirat e pavarura kulturore përbëjnë shtresën e re të ekosistemit kulturor në Kosovë, në një kohë kur aktivitetet dhe organizimet e institucioneve kulturore shtetërore nuk janë të mjaftueshme për t'iu shërbyer qytetarëve të saj. Kjo shtresë e re e plotëson dhe kontribuon në një jetë më të gjallë kulturore në qytete. Në anën tjetër, hapësirat e pavarura kulturore përballen me pasiguri dhe jostabilitet financiar që ndikon rëndë në qëndrueshmërinë e tyre afatgjate. Nevojitet më shumë mbështetje financiare për ta ulur largimin e stafit dhe për t'iu mundësuar organizatave të zhvillojnë programe afatgjata.

Qeveria qendrore dhe lokale mund t'i lehtësojë këto vështirësi financiare dhe të ndihmojë në ruajtjen e stabilitetit të këtyre hapësirave kulturore në afat të gjatë. Në nivel lokal, komunitetet duhet të ndajnë angazhimin financiar vjetor brenda linjave të tyre buxhetore për hapësirat e kulturës në qytetet e tyre. Kjo do të ndihmonte në zbutjen e barrës financiare për mirëmbajtjen e hapësirave kulturore, programet dhe stafin e tyre. Në nivelin qendror, krijimi i një subjekti në formën e Fondit për Kulturë

të Pavarur do të ishte thelbësor për forcimin e skenës së pavarur të kulturës, duke mundësuar qëndrueshmërinë e saj dhe zhvillimin e mëtejshëm të kapaciteteve të saj. Themelimi i Fondit të Kulturës së Pavarur duhet të shërbejë për t'iu ofruar mbështetje institucionale organizatave si dhe për të ndihmuar në ngritjen e kapaciteteve të tyre organizative, zhvillimin e mëtejshëm të programeve të reja kulturore dhe artistike dhe për ta përforcuar arsimin dhe studimet shkencore në art dhe kulturë.

Për CSoK

Hapësirat Kulturore të Kosovës është nismë që ka për synim përmirësimin e gjendjes aktuale të hapësirave kulturore, por edhe të krijimit hapësirave të reja në vend. Me qëllim të krijimit të partneriteteve publiko-civile për qeverisje inovative të infrastrukturës publike në Kosovë, Anibar (Pejë), Lumbardhi (Prizren), 7 Arte (Mitrovicë) dhe Pogon (Zagreb), përmes fuqizimit të Rrjeteve të Organizatave të Kulturës tash e sa kohë janë duke synuar që të krijojnë mjaftueshëm sensibilitet institucional e civil mbi nevojat e ekzistencës dhe zhvillimit të hapësirave kulturore. Kjo nismë mundësohet me mbështetjen financiare të Bashkimit European dhe implementohet nga Anibar (Pejë), Lumbardhi (Prizren), 7Arte (Mitrovicë) dhe Pogon (Zagreb)”.

SHED

DEFY THEM

RESISTANCE

RESIST

WITH LACRIMAE AND FIRE

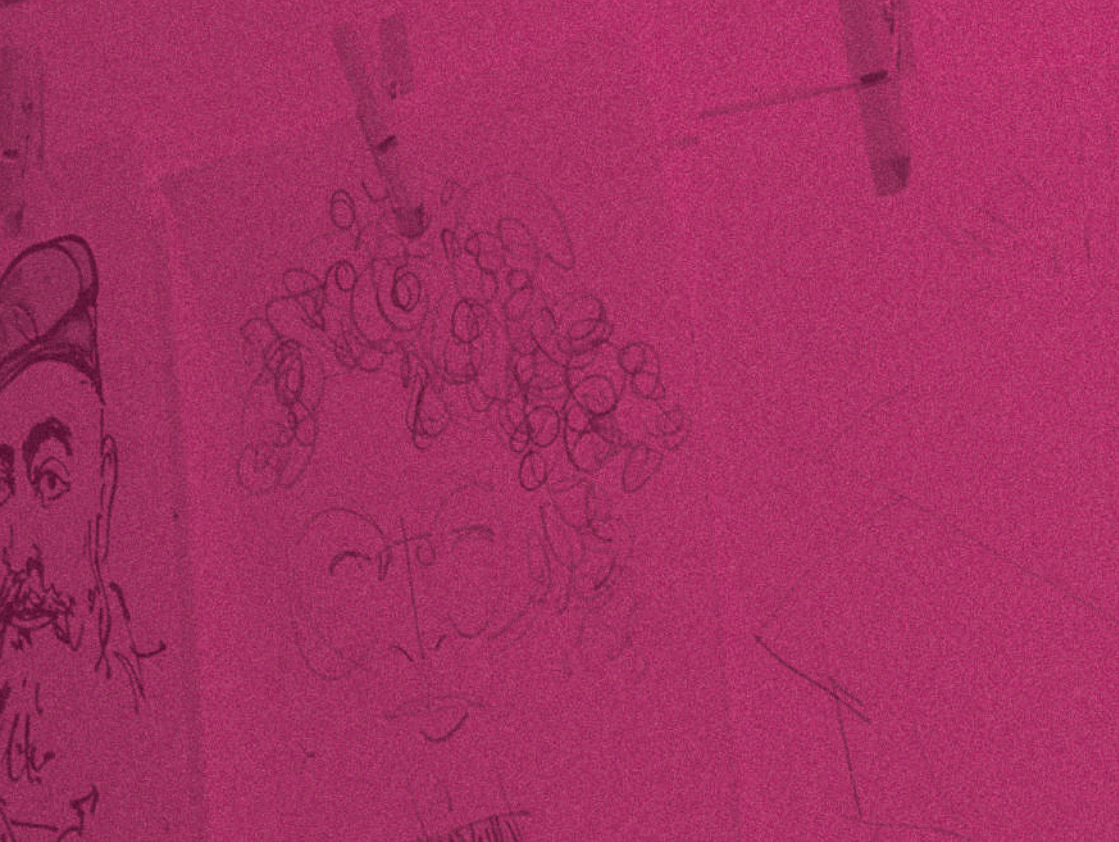
FRISSON
PINKMETAL
SHEM
BOYAP

defy them

Funded by
the European Union

CSOK.

PROSTORI KULTURE NA KOSOVU

7
arte

pogon

**PROSTORI
KULTURE NA
KOSOVU**

PROSTORI KULTURE NA KOSOVU

Autor:

Rudina Hasimja

Saradnik:

Ares Shporta
Vullnet Sanaja

Istraživači:

Premisa Arapi
Rinor Kurshumliu
Lulzim Hoti
Valton Marku

Dizajn:

Panot Mahmutaj

Izdavač:

Anibar

ISBN: 978-9951-9007-1-3

Funded by the
European Union

csok.

Ovo publikaciju je omogućena uz finansijsku podršku Evropske unije, u okviru projekta „Građansko javno partnerstvo za inovativno upravljanje javnom infrastrukturom“ koji realizuju Anibar, Lumbardhi, 7 Arte i Pogon. Sadržaj ove publikaciju je odgovornost Anibara i ne odražava nužno stavove Evropske unije.

PREGLED SADRŽAJA

Priznanja.....	11
Uvod.....	12
Ekosistem kulture na Kosovu.....	13
Istorija javne infrastrukture za kulturu na Kosovu.....	15
Prava korišćenja javne infrastrukture i imovine.....	19
Ka novim modelima upravljanja u kulturi.....	21
Zaključak.....	23

Priznanja

Tim za Kulturne Prostore Kosova (CSoK) želi da se zahvali Evropskoj Uniji (EU) na njenoj finansijskoj podršci ovom istraživačkom projektu. Takođe želimo da se zahvalimo zainteresovanim stranama kulturnih i drugih prostora analiziranih u ovom istraživanju, sa kojima je tim CSOK-a imao punu saradnju. Zahvaljujemo se g. Dren Puka, gđa. Donate Murati, gđa. Edona Krasniki, gđa. Emina Višnić, g. Gent Salihu, gđa. Lura Limani, g. Teodor Čelakoski, g. Sokol Bećiri i g. Zgjim Hiseni, koji je podelio svoje dragoceno iskustvo o pitanjima koja su ovde razmatrana.

Uvod

Prostori kulture su novi sloj kulturne infrastrukture koji se pojavio u kulturnom ekosistemu na Kosovu. Ove ranije napuštene ili nedovoljno iskorišćene prostore u javnom vlasništvu kreativno su oživele organizacije nezavisne kulture koje su dale život prethodno oronuloj javnoj infrastrukturi i transformisale je u kulturne prostore. Ovaj novi sloj kulturnog ekosistema sastoji se od kulturnih nevladinih organizacija koje poseduju znanje i posvećenost da obezbede javni program, uspostave upravljanje i angažuju zajednice u svom radu. Kulturni prostori omogućavaju proizvodnju lokalne umetnosti i kulture, obezbeđuju pozornicu za njenu izložbu i služe kao tereni gde se ljudi mogu okupiti sa drugima i podeliti svoj osećaj postojanja i pripadnosti.

Međutim, prostori kulture se suočavaju sa nepremostivim poteškoćama u svom radu zbog zakonskih i institucionalnih barijera i finansijskih poteškoća. Prvo, prava korišćenja javne infrastrukture kojom upravljaju NVO su štetna za nekomercijalne korisnike i NVO. Zakonski okvir za korišćenje javne infrastrukture je usvojen u poslednje dve godine i njegove podzakonske akte tek treba da donesu opštine na Kosovu. Drugo, trenutni modeli upravljanja ovim nezavisnim kulturnim prostorima ograničeni su na funkcionisanje u okviru nevladinih organizacija i ne pružaju prostor za veći angažman i odgovornost prema zajednici. I konačno, prostori kulture rade u veoma nesigurnim uslovima zbog nedostatka finansijskih sredstava za kulturu i na lokalnom i na centralnom nivou.

Svrha ovog radnog dokumenta je da pre svega spoji ono što je ranije bila rasuta literatura i poveže razgovore o kulturi, umetnosti i javnom prostoru. Čineći to, predlažemo okvir za dublju analizu barijera sa kojima se ovi prostori suočavaju i implikacija uopšte na upravljanje javnom infrastrukturom i pravičan pristup kulturi. Konačno, nastojimo da stvorimo svest o borbama nezavisnih kulturnih organizacija i otvorimo razgovore o različitim modelima upravljanja koji omogućavaju veće učešće javnosti i odgovornost.

Izveštaj se završava preporukama za dalje delovanje, kako prema akterima nezavisne kulture, tako i prema institucijama vlasti. Put napred zahteva od kulturnih organizacija, opština i centralnih državnih organa da sarađuju kako da 1) aktiviraju javnu zapuštenu infrastrukturu kroz uspostavljanje multi-funkcionalnih društvenih prostora, 2) naglase javni interes za regulisanje korišćenja javne infrastrukture, 3) obezbede vlasništvo zajednice i odgovornost stvaranjem alternativnih modela upravljanja javnom infrastrukturom kojom upravljaju nevladine organizacije i 4) obezbede stalnu finansijsku podršku za nezavisne prostore kulture.

Ekosistem kulture na Kosovu

Prostori kulture su nedavno postali relevantna tema za diskusiju na nivou opština, kreatora kulturne politike, kulturnih institucija i šireg civilnog društva na Kosovu poslednjih godina. Iako se ovaj termin uglavnom odnosi na kulturne centre, bioskope i društvene prostore, ne postoji posebna kategorija ili definicija za ove prostore. Polazna tačka ovih debata su ili zahtevi organizovanih zajednica i građana da se aktiviraju i iskoriste prostori za kulturne aktivnosti, ili bitke za zaštitu kulturne infrastrukture od rušenja ili predatorske privatizacije.

Potreba za boljom distribucijom, menadžmentom i upravljanjem javnim kulturnim resursima je uvek bila rasprostranjena u eri posle 1999. godine na Kosovu. Za sve ovo vreme kulturna scena se razvijala u dva glavna pravca, onom državnih kulturnih institucija i nezavisne kulturne scene. Državne kulturne institucije su nasledile svoju infrastrukturu i modele upravljanja od postojećih pre 1999. godine i imale su državnu finansijsku podršku koja im je omogućila da nastave sa radom. Sa druge strane, nezavisna kulturna scena nastala je iz inicijativa, projekata i festivala vođenih umetnicima koji su napredovali zahvaljujući dostupnosti međunarodnih donatorskih fondova dostupnih tokom poslednje dve decenije. Oba sloja kulturnog ekosistema na Kosovu su se borila zbog zanemarivanja i nedostatka političke volje da reformišu već zastarele modele upravljanja kulturnim aktivnostima i posvete dovoljno javnih sredstava za kulturne aktivnosti.

Međutim, u poslednjoj deceniji, organizacije nezavisne kulture sve više se povezuju i saraduju, prepoznajući zajedničke borbe i artikulišući potrebe za reformom i održivom ekologijom kulture kroz zastupanje i učešće. Ove organizacije su nastavile sa razmenom znanja i resursa, uspostavile platforme za razmenu programa i zagovaranja, organizovale participativne procese koji su grupisali kulturne nevladine organizacije, institucije i druge zainteresovane strane. Najnovija inicijativa te vrste bila je otvorena diskusija „Da sačuvamo bioskop” u organizaciji Fondacija 17, Kosovo 2.0 i Kino Armata 8. decembra 2021. godine. Okupljajući predstavnike tri bioskopa iz Peći, Prištine i Prizrena koji su izbegli privatizaciju da diskutuju na panelu, ovaj događaj je imao za cilj da skrene pažnju ka očuvanju i restauraciji zajedničkih javnih prostora¹. Deleći uspešne priče bioskopa Jusuf Gervalla, bioskopa Lumbardhi i bioskopa Armata, diskusija se kretala oko napora za spasavanje, izazova i borbi sa mobilizacijom zajednice u vezi sa revitalizacijom javne infrastrukture.

Ove debate i diskusije čine vidljivim jedan kompleksan skup institucionalnih, infrastrukturnih i pravnih pitanja, koja se odnose na različite oblasti politike u nadležnosti centralnog i lokalnog nivoa. Ove oblasti politike obuhvataju prava korišćenja infrastrukture i imovine u javnom vlasništvu, kao i modele dobrog upravljanja kulturnih organizacija i institucija i finansiranje kulture u lokalnoj i centralnoj

1 Bioskop ARMATA, Kosovo 2.0 i Sedamnaest. (2021, Decembar 8). Nezvanično: Da sačuvamo bioskop

vlasti. Iako postoji zajednička želja za stvaranjem adekvatnih okvira i održivih uslova za korišćenje i upravljanje ovim prostorima, nedostaje osnova znanja i situaciona analiza koja bi mogla da definiše ključna pitanja i usmerava korake ka dugoročnim rešenjima.

Istorija javne infrastrukture za kulturu na Kosovu

Javna infrastruktura kulture na Kosovu uglavnom datira iz vremena posle Drugog svetskog rata. Izgradnja i proliferacija kulturnih prostora vođena je naporima modernizacije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Za to vreme gradovima je nametnut ubrzani proces modernizacije sa namerom da se transformišu tada „stari oblici života“². Ovaj novi trend izgradnje kulturne infrastrukture doneo je izgradnju pozorišta, bioskopa, biblioteka, kulturnih i omladinskih centara pored drugih javnih prostora koje koriste zajednica i naselja. Ovi novi kulturni prostori omogućili su razvoj profesionalnog i amaterskog kulturnog života u gradu, pored raznovrsnih društvenih aktivnosti.

Kulturne aktivnosti su smatrane vitalnim za emancipatorsku viziju socijalističke države. Prosvetiteljski aspekt kulture forsirali su lokalni socijalistički političari, koji su transformaciju zemlje kroz kulturu smatrali korakom ka emancipaciji masa, učenju i ratu protiv nepismenosti. U govoru Fadilja Hodže građanima Prizrena iz 1948. godine, on pominje ulogu kinematografije u obrazovanju masa, smatrajući ga mnogo više od pukog aparata za zabavu i naglašavajući njegovu funkciju novog i zabavnog oblika obrazovanja³.

Bioskopi i slični tipovi kulturne infrastrukture bili su uglavnom u društvenom vlasništvu, što je način nastao u posebnom sistemu vlasništva nad imovnom u Jugoslaviji. Ovaj oblik svojine predstavlja nastojanje Josipa Broza Tita tokom 1950-ih da udalji jugoslovenski ekonomski model od onog Sovjetskog Saveza i promeni oblik državnog vlasništva koji je ranije postojao. Knudsen smatra da je ekonomski model društvene svojine bio „jedinствен za Jugoslaviju, 'sui generis pojam' kojem su nedostajale istorijske ili globalne parnjake bez pravne definicije unutar same jugoslovenske federacije“⁴. Moć odlučivanja u društvenim preduzećima imali su radnici koji su njima rukovodili, predlagali strateške planove i donosili poslovne odluke preko radničkih saveta, kao subjekata koji su bili ovlašćeni da preuzimaju dodatnu vrednost koju proizvode preduzeća nakon kamata, poreza i amortizacije. U praksi, ovaj oblik vlasništva i samoupravljanja nije uspeo da obezbedi sistem koji bi omogućio radničku kontrolu nad preduzećima, jer je država i dalje imala pravo da direktno interveniše i menja odluke koje je smatrala pogrešnim.

Pored infrastrukture, u ovom periodu u zemlji su uspostavljene i državne institucije kulture. Najranije osnovane kulturne institucije datiraju iz druge polovine 1940-ih, počev od Kosovskog narodnog

2 st. 16. Rada, T., Muzbeg, B. (2021). *Bistrica: Epizodna istorija*. Fondacija Bistrica.

3 st. 20. Takođe.

4 st. 34. Knudsen, R.A. (2010). *Privatizacija na Kosovu: Međunarodni projekat 1999-2008*. Norveški institut za međunarodne poslove. <https://www.files.ethz.ch/isn/121346/Knudsen%20report-NUPI%20Report.pdf>

pozorišta osnovanog 1946. godine u Prizrenu, Ansambla narodnih igara Šota 1948. godine i Muzeja Kosova 1951. godine u Prištini. Kasnije se raspon kulturnih institucija proširio i uključio kompaniju za produkciju, distribuciju i projekciju filma Kosovafilm 1969. godine, Kosovski baletski ansambl 1972. godine i Kosovsku umetničku galeriju 1979. godine, da spomenemo samo neke⁵. Skupština Kosova je bila pravni osnivač svih ovih institucija na nivou zemlje.

Međutim, politička represija 1980-ih i 1990-ih na Kosovu snažno je ograničila kulturni, društveni i javni život tokom ovog perioda. Većina javnih kulturnih institucija izgrađenih u prethodnim decenijama postala je nedostupna većini građana Kosova. Ovo je došlo zajedno sa isključenjem ljudi iz državnih socijalnih usluga. Kao reakcija na represivna dešavanja, počeli su da se pojavljuju novi oblici kulturne infrastrukture usled različitih individualnih inicijativa ljudi na kulturnoj sceni. Tokom 1990-ih pojavile su se nezavisne inicijative civilnog društva kao pružaoci kulturnih prostora da bi se nadoknadili nedostaci koje je ostavila represivna socijalistička vlada. U ovom periodu privatni prostori su postali jedina javna kulturna infrastruktura dostupna većini građana. Ovoj tački preloma između kulture koju je obezbedila država i nezavisne kulturne scene u nastajanju doprinela je i pojava novih izvora finansiranja organizacija civilnog društva. Osnivanje Kosovske fondacije za otvoreno društvo 1994. godine pomoglo je u podršci i daljem razvoju nezavisnih kulturnih organizacija na Kosovu tokom sumornih decenija 1990-ih⁶.

Posle rata na Kosovu 1999. godine, proces rekonstrukcije koji je vodila Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK) je krenuo ka revitalizaciji institucija koje su postojale tokom autonomne faze Kosova u vreme federalne Jugoslavije. Državne kulturne institucije su nasledile svoju infrastrukturu, radnike, način rada, statue i administraciju koja je ostala sa istim modelom funkcionisanja kao i ranije. Međutim, tranzicija ka novom ekonomskom sistemu zemlje razotkrila je zastarelost modela upravljanja državnim institucijama kulture i učinila drugu javnu kulturnu infrastrukturu podložnom zanemarivanju i napuštanju i podložnom pokušajima posleratne privatizacije.

U većini gradova na Kosovu, institucionalno zanemarivanje kulture posle 1999. godine dovelo je do štetnih efekata u kulturnoj infrastrukturi i razvoju lokalnog kulturnog života. Državne kulturne institucije su mogle da nastave da funkcionišu na najnižem nivou, sa neefikasnim i zamršenim modelima upravljanja i ograničenom vizijom razvoja. Privatizacija je postala glavni instrument za ove slučajeve, pošto je neoliberalni pristup sve više preovladavao u javnom diskursu o upravljanju javnim resursima. Najpristupačniji kulturni prostori kojima upravlja država u glavnim naseljenim područjima u zemlji ostali su kulturni i omladinski centri osnovani u periodu bivše Jugoslavije. Od svog osnivanja činili su multi-funkcionalne zgrade u kojima su bile smeštene lokalne ustanove kulture, i pružale prostor za okupljanje i dešavanja u gradu.

Recimo 1960. godine izgrađen je Dom kulture u Peći, u kome se danas nalaze Gradska galerija, Opštinski direktorijat za kulturu, omladinu i sport, gradska biblioteka i lokalni radio. Dom kulture u Prizrenu je izgrađen 1965. godine, u njemu se nalaze gradsko pozorište i prizrenska regionalna biblioteka i funkcioniše do danas. Kulturni centar u Mitrovici je osnovan 1984. godine i sada nastavlja da funkcioniše, u kome se nalaze Regionalni centar za kulturno nasleđe Mitrovice, gradska umetnička galerija i gradsko pozorište⁷. Pored državnih napora da se obezbede kulturni prostori, bilo je trenutaka kada su domove kulture gradili sami građani ili su ih gradili ili privrajali stare i napuštene objekte. Prvi dom kulture u selu Žur, opština Prizren, podigli su stanovnici tog sela 1953. godine. Tokom 80-ih ovo selo je prisvojilo i zgradu koju je jedno preduzeće napustilo da bi se pretvorilo u prostor kulture⁸. Ironično, društveno-kulturni centar Žura danas ostaje neiskorišćen uprkos renovi-

5 st. 9. Heta, A., Murati, D. (2014). *Hulumtim i Politikave Qeverisëse në Kulturë në Kosovë*. Kulturni forum. http://www.forumikulturor.net/repository/docs/Hulumtimi_i_politikave_qeverisese_ne_kulture.pdf

6 st. 14. Takođe.

7 Ebibi, D. (2019). *Shtëpitë e Kulturës Mbajnë Gjallë Artin në Komunitet e Vogla*. Zëri. <https://zeri.info/kultura/283428/shtepite-e-kultures-mbajne-gjalle-artin-ne-komunitet-e-vogla/>

8 RTV Dukagjini. (21 februar, 2019). Žur, Nefunkcionalni Dom kulture. News Video. <https://video.gjirafa.com/zhur-shtepia-e-kultures-jofunkionale-mp4>

ranju i ulaganju opštine Prizren u zgradu 2018.

Štaviše, i lokalna i centralna vlada Kosova u svim opštinama poseduju vrednu nepokretnu imovinu koja trenutno ostaje neiskorišćena i napuštena. U novembru 2017. godine, Kulturno nasleđe bez granica (CHwB) Kosovo usmerilo je svoje napore ka identifikaciji napuštenih lokacija kulturnog nasleđa širom zemlje. Prema rečima direktora CHwB-a, u 2017. godini na celom Kosovu bilo je 262 napuštenih lokacija kulturnog nasleđa, a njihovo zanemarivanje utiče kako na istorijsku vrednost kolektivnog sećanja, tako i na društvenu i ekonomsku vitalnost javne kulturne infrastrukture u gradovima⁹. Zanemarivanje starih objekata kulture nasleđenih od jugoslovenskog vremena ilustracija je povlačenja države od pružanja kulture kao javnog servisa.

Jedan od najefikasnijih odgovora na ovaj trend bio je odgovor nezavisnih kulturnih organizacija koje su se suprotstavljale sistemskoj degradaciji javne infrastrukture kulture i smanjenju javnog prostora. Doprinos nezavisnih kulturnih organizacija širenju sve manjeg javnog prostora kulture bio je izuzetno značajan na Kosovu posle 1999. godine. To su bile nevladine organizacije koje su posedovale znanje, entuzijazam i fleksibilnost da eksperimentišu i inoviraju u svom programiranju, upravljanju i angažovanju, za razliku od državnih institucija kulture koje su ostale veoma nefleksibilne i neefikasne u obogaćivanju kulturnog života gradova. Ovaj fenomen aktiviranja javne kulturne sfere od strane nedržavnih aktera bio je rasprostranjen u svim zemljama bivše Jugoslavije.

Iako ne postoji odgovarajuća definicija nezavisnih kulturnih organizacija, pokušaj da se konceptualizuje ovaj deo sektora može se naći u Visnićevom i Dragojevićevom izveštaju „Pristup kreiranju kulturne politike odozdo prema gore” gde ističu tri kriterijuma koji razlikuju nezavisne organizacije na osnovu njihov oblik, model upravljanja i orijentaciju aktivnosti. Pojam nezavisne kulture je ovde istaknut da se „odnosi na sve one organizacije koje (a) nisu osnovane od strane države ili drugih spoljnih organizacija, ali su se same uspostavile; (b) koji samostalno odlučuju o svojim organizacionim strukturama, telima i procesima donošenja odluka i upravljanja; i (c) koji za svoj programski sadržaj ili finansije ne zavise ni od države ni bilo kog drugog entiteta”¹⁰. Ove nove inicijative obuhvataju širok spektar disciplina i aktera koji rade u različitim oblastima umetnosti i kulture. Međutim, zajednička tačka ovih organizacija je njihov dinamičan i fleksibilan pristup modelima upravljanja, aktivistički nagon i društvena svest koji su doveli do većeg javnog angažovanja u oblasti kulture. Ove organizacije imaju tendenciju da budu više međunarodno umrežene i otvorene za saradnju, držeći ih više u skladu sa savremenim trendovima i razvojem.

U Prizrenu, aktivisti civilnog društva su se mobilisali da zaustave privatizaciju najstarije zgrade bioskopa u gradu 2007. i ponovo 2014. godine, i osnovali fondaciju Lumbardhi (Bistrica) za revitalizaciju bioskopa i uspostavljanje kulturnog programa tokom cele godine¹¹. Ista sudbina čekala je i bioskop Jusuf Gervalla u Peći koji je 2017. godine nameravala da likvidira Kosovska agencija za privatizaciju. Izgrađen 1955. godine, bioskop Jusuf Gervalla je renoviran od strane lokalne uprave u Peći 2001. godine, ali su njegove kulturne aktivnosti bile sporadične i uključivale su retke filmske projekcije i održavanje povremenih gradskih sastanaka ili komemorativnih događaja¹². Međunarodni festival animacije Anibar predstavljao je podsticaj za revitalizaciju kulturnog života grada, ali i starog bioskopa. Njihovim trudom, Anibar je uspeo da napravi jednogodišnji program i reguliše vlasnička pitanja bioskopa potpisivanjem 15-godišnjeg ugovora o korišćenju prostora sa opštinom Peć. Nažalost, nisu svi bioskopi koje je nasledio prethodni sistem preživeli novi ekonomski trend privatizacije. Grad Uroševac je 2004. godine izgubio svoj jedini bioskop zbog privatizacije svojih objekata

9 Telegrafi. (29 mart, 2018). *Hapësirat e Braktisura të Kosovës* (Video). <https://telegrafi.com/hapesirat-e-braktisura-te-kosoves-video/>

10 st. 10. Visnjić, E., Dragojević, S. (2008). *Pristup kreiranju kulturne politike odozdo prema gore: nezavisna kultura i nove prakse saradnje u Hrvatskoj*. Politike za kulturu.

11 Mehmetaj, V. (2017). „Niko nam neće samo dati stvari – moramo ih uzeti, zahtevati ih”. Kosovo 2.0. <https://kosovotwopointzero.com/en/ares-shporta-no-one-will-just-give-things-us-must-take-demand/>

12 Mehmetaj, V. (2017). Nije to još jedan supermarket: Borba umetničke nevladine organizacije Anibar protiv privatizacije bioskopa Jusuf Gervalla. Kosovo 2.0. <https://kosovotwopointzero.com/en/hopes-fears-and-animating-a-community/>

od strane Kosovske povereničke agencije (prethodnice Kosovske agencije za privatizaciju). Novi vlasnici bioskopa srušili su zgradu bioskopa u centru grada Uroševca kako bi to mesto pretvorili u poslovno stambeni objekat¹³. Slična sudbina čekala je i jedini bioskop u gradu Gnjilanu, izgrađen 80-ih godina i konačno privatizovan 2008. godine¹⁴.

ODA teatar u Prištini je pionirska nevladina organizacija koja je osnovana 2004. godine i smeštena u prostorijama u okviru Palate omladine, kulture i sporta u Prištini koja se sve više raspada¹⁵. Značaj lokacije ovog pozorišta u ogromnoj javnoj infrastruktornoj znamenitosti u centru Prištine leži u činjenici da je ODA teatar uložio najdosledniji napor da zadrži kulturnu funkciju u prostorijama palate. Od tada, ODA teatar je proširio spektar aktivnosti izvan pozorišnih predstava, a njegovo mesto koriste razni kulturni akteri prestonice kojima nedostaje prostora i koji su pozorište pretvorili u javni kulturni centar. Uprkos svom uspehu, ODA pozorište ostaje finansijski nesigurno zbog velike kirije koju duuguje javnom preduzeću koje upravlja palatom i nedostatka odgovarajućih državnih mehanizama za pružanje podrške održivosti nezavisnih kulturnih organizacija.

Još jedna uspešna priča je priča o društvenom centru Termokiss, omladinskoj inicijativi u glavnom gradu Prištine za „pronalaženje alternativnih oblika inkluzivnosti i obrazovanja“¹⁶ koja je nastavila sa revitalizacijom neiskorišćenih objekata u kompleksu grejanja Termokos, u vlasništvu opštine Priština. Inicijativa je prvo uložila u infrastrukturu, izgradnju krova i postavljanje prozora, pretvarajući objekat u de-fakto društveni centar. Ovaj poduhvat je takođe učinio da se akteri iza Termokissa suoče sa uobičajenim izazovima birokratskih ograničenja iz opštine Priština, kao i pronalaženjem odgovarajućeg modela upravljanja kada se uspostavi prostor zajednice.¹⁷

U ovom kontekstu, postoji velika neusklađenost između potreba za kulturnim prostorima, dostupnosti različitih nedržavnih aktera sa kapacitetima za oživljavanje i uspostavljanje kulturnih prostora i pravne infrastrukture lokalne i centralne vlade, sa druge strane, što snažno ograničava svaki napor da se prošire prostori kulture. Pravni i institucionalni državni neksus nije uspeo da održi korak sa bezbroj mogućnosti za sistematsku saradnju i olakšavanje pojave kulturnih prostora. Ovo zanemarivanje pokazalo se štetnim za kulturni život gradova i produžilo je ciklus smanjenja javnih prostora. Pored toga, ove institucionalne barijere primoravaju nezavisne organizacije kulture da se suoče sa finansijskom nesigurnošću i nestabilnošću zbog nedefinisanih uslova vlasništva nad javnom infrastrukturom i neophodnosti plaćanja tržišnih cena za korišćenje javnih prostora. Pitanje finansijske održivosti ozbiljno utiče na dugoročnu održivost takvih organizacija i mogućnost razvoja dugoročnog programiranja i strateške vizije.

13 Avdyli, N. (2017). Bioskop stavljen na aukciju. Kosovo 2.0. <https://kosovotwopointzero.com/en/cinema-auctioned-off/>

14 Takođe.

15 Zëri. (2019) Përmes premierës së shfaqjes “Graviteti” ODA obeležava 16 godina postojanja. Zëri. <https://zeri.info/kultura/243264/permes-premieres-se-shfaqjes-graviteti-oda-shenon-16-vjetorin/>

16 Dragusha, Nj., Rexha, O. (2020). Praksa: Termokiss Centar za zajednice. Cukić, I., Timotijević, J. (Ur.) *Prostori zajedničkog života: urbana zajedništva u regionu bivše Jugoslavije*.

17 Mun Yee, H. (2017). Kako da povratimo zajedničku osnovu Prištine. Kosovo 2.0. <https://kosovotwopointzero.com/en/>

Prava korišćenja javne infrastrukture i imovine

Korišćenje javne infrastrukture od strane organizacija civilnog društva je praksa na Kosovu tokom poslednje dve decenije. Iako nema dostupnih konkretnih podataka koji obuhvataju ovu stopu korišćenja, izveštaj o monitoringu¹⁸ Kosovske fondacije civilnog društva iz 2015. godine navodi korišćenje javne infrastrukture besplatno kao ne-finansijsku podršku koju javne institucije nude organizacijama civilnog društva. Njihovo istraživanje iz decembra 2015. ističe da je 21,9% anketiranih NVO izjavilo da su od države dobili ne-finansijsku podršku. Ova podrška je tražena kroz direktan kontakt sa relevantnim javnim institucijama. Oblik korišćenja javne infrastrukture, iako nije preciziran, često obuhvata korišćenje u kancelarijske svrhe i programske aktivnosti.

Održiviju upotrebu javne infrastrukture i imovine prepoznalo je civilno društvo 2017. godine, kada je Termokiss predvodio inicijativu Mogućnosti za sve¹⁹. Stotine ljudi i desetine organizacija širom Kosova potpisale su peticiju za promenu pravnog okvira za javno korišćenje opštinske imovine. Zahtevi inicijative bili su da se promeni važeći zakon, da se društvenim inicijativama i organizacijama omogući da traže imovinu i da se uspostavi posebna kategorija za ove vrste organizacija kako ne bi bile prinuđene da se takmiče sa preduzećima u korišćenju prostora. Inicijativa je takođe zahtevala da opštine javno popisuju svu javno dostupnu imovinu.

Zakonski okvir za prava korišćenja infrastrukture i imovine u javnoj svojini konačno je izmenjen 2019. godine, usvajanjem Zakona br. 06/L092 o dodeli na korišćenje i razmeni opštinske nepokretne imovine²⁰ od strane Skupštine Kosova. Ovaj zakon zamenjuje prethodne zakone o istoj materiji, usvojene 2010. godine, a zatim ponovo izmenjene 2012. godine. Njegova svrha je da reguliše način davanja opštinske nepokretnosti na korišćenje, razmene između opštine i fizičkih i pravnih lica, kao i kao razmena imovine sa centralnim institucijama i Kosovskom agencijom za privatizaciju.

Ovim zakonom je predviđen period davanja na korišćenje nepokretnosti u tri perioda: (1) do godinu dana, (2) kratkoročno korišćenje koje obuhvata period od 1-15 godina i (3) dugoročno korišćenje koje obuhvata period od 15- 99 godina. Organizacije civilnog društva su prepoznate kao dobrotvorni subjekti članom 7. stav 3. Zakona, koji kaže da „Opštine mogu davati na korišćenje nepokretnu

18 Hoxha, T., Hoxha, K., Puka, D., Elezaj, E., Ademi, M. (2015). Matrica monitoringa za povoljno okruženje razvoja civilnog društva. https://www.kcsfoundation.org/wp-content/uploads/2017/12/02_06_2016_9035449_Matrica_e_Monitorimit_2015_per_Kosove_SQ.pdf

19 Dragusha, Nj., Rexha, O. (2020). Kosovo. Cukić, I., Timotijević, J. (Ur.) *Prostori zajedničkog života: urbana zajedništva u regionu bivše Jugoslavije*.

20 Zakon br. 06/L-092 o dodeli na korišćenje i razmeni opštinske nepokretne imovine, Službeni list Republike Kosova.

imovinu opština na kratkoročni period organizacijama civilnog društva, radi ispunjavanja uslova. Od opšteg interesa.” Ministarstvo lokalne samouprave je 2020. godine izdalo sledeću Uredbu Vlade br. 09/2020 o utvrđivanju procedura o dodeli na korišćenje i razmeni nepokretne opštinske imovine²¹ da bi se obezbedila implementacija Zakona br. 06/L-092.

Iako je ovo bio važan korak ka rešavanju brojnih problema u vezi sa upravljanjem opštinskom imovinom, ovi akti vlade su neadekvatni u obezbeđivanju povoljnog okruženja za korišćenje javne imovine u javnom interesu od strane organizacija civilnog društva. Uredba br. 09/2020 zaista prepoznaje organizacije civilnog društva kao subjekte u svom članu 16 o dodeli na korišćenje nepokretne imovine opštine organizacijama civilnog društva; sledeći paragrafi ne navode kriterijume za dodelu na korišćenje. Specifikacija kriterijuma je prepuštena diskreciji opština, od kojih se očekuje da ovu materiju tretiraju u okviru sopstvenih propisa za sprovođenje.

U okviru postojećeg pravnog okvira, organizacije civilnog društva se i dalje tretiraju kao ravnopravni subjekti sa privatnim akterima, održavajući logiku „licitiranja“ u pravcu uspostavljanja i obezbeđivanja korišćenja opštinske imovine uprkos činjenici da su ovi nedržavni akteri u više navrata demonstrirali sposobnosti i interes za održivo upravljanje javnim mestima. Nekomercijalno korišćenje javnih površina nije integrisano u logiku ovog zakonskog okvira, a funkcija javnog interesa nije uzeta u obzir u propisanim procedurama.

Uprkos složenosti trenutnog zakonskog okvira, nekoliko opština je pronašlo načine da podrže i omogućе organizacijama civilnog društva da upravljaju prostorima u javnom vlasništvu. Slučaj bioskopa Armata u Prištini je ilustrativan primer ovoga. Prostorije ovog bioskopa, koje su ranije koristile Misija UN na Kosovu, a potom i Euleks-a, otvorene su za javnost 2019. godine. Opština Priština je imala interes da ovu lokaciju vrati u kulturnu funkciju i potpisala je sporazum sa Fondacijom Armata omogućavajući joj da upravlja. Slično tome, opština Priština je potpisala sličan sporazum sa Inicijativom za usmenu istoriju Kosova, dodeljujući nekorišćenu zgradu u vlasništvu opštine kulturnoj organizaciji 2021. godine. Opština Peć je takođe sklopila sporazum sa Anibar fondacijom za upravljanje bioskopom Jusuf Gervalla.

Ovi sporazumi izražavaju sve veće dobre namere i zahvalnost državnih institucija za doprinos aktera nezavisne scene upravljanju javnom infrastrukturom i javnim interesom. Oni signaliziraju dobru volju koja je uspostavljena između nezavisne scene i države u današnje vreme. Međutim, trenutni oblik korišćenja prostora je promenljiv, jer zavisi od dobre volje gradonačelnika ili stranaka na vlasti u opštini. Postojeći sporazumi ne odražavaju nikakvu specifičnu pravnu infrastrukturu i mogu se lako prekršiti. Sadašnje potrebe nezavisnih kulturnih organizacija zahtevaju nove zakonske modalitete koji bi bili primenljivi za sve, a koji bi obezbedili održivo dugoročno korišćenje javne infrastrukture.

21 Uredba (GRK) br. 09/2020 o utvrđivanju postupaka za davanje na korišćenje i zamenu nepokretne imovine opštine. Ministarstvo lokalne samouprave. (2020) <https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2020/08/RREGULLORE1-3.pdf>

Ka novim modelima upravljanja u kulturi

Aktuelni modeli upravljanja prostorima kulture su oni koji su propisani svakoj nevladinoj organizaciji. Kosovski Zakon br. 06/L - 043 o slobodi udruživanja u nevladine organizacije propisuje oblike organizovanja NVO i Uredbu za njihovo upravljanje, u zavisnosti od oblika NVO. Trenutno su udruženja, fondacije i instituti tri oblika nevladinih organizacija, svaka sa svojom strukturom upravljanja, bilo da se radi o odboru direktora ili skupštinama.

Međutim, novi sloj kulturnih organizacija koje upravljaju javnim prostorima doneo je brojna pitanja u vezi sa modalitetima korišćenja i upravljanja kulturnom infrastrukturom od strane aktera nezavisne kulture. Pitanja vlasničkog statusa prostorija i potreba za organima javne uprave koji bi obezbedili odgovornost organizacija koje upravljaju tim prostorima su i dalje otvorene i zahtevaju hitnu pažnju.

Očekuje se da će se ovim pitanjima delimično pozabaviti Ministarstvo kulture, omladine i sporta, koje je u avgustu 2021. godine pokrenulo svoj Koncept dokument za kulturu. Ovaj koncept dokument treba da posluži kao osnova za izradu Zakona o kulturi, Nacionalne strategije za kulturu i pomoći u određivanju prioriteta kapitalnih investicija u ovom sektoru. U cilju izgradnje participativnog procesa izrade ključnog zakonodavnog akta za upravljanje kulturom u zemlji, ministarstvo predviđa da se ovaj 11-mesečni poduhvat sprovede kroz uspostavljanje novih koordinacionih tela, sektorskih grupa i kulturnih foruma. Ovo je preko potreban akt, pošto je pravna infrastruktura kulture na Kosovu narušena nedoslednim zakonodavstvom koje stvara neprijatnosti kako za javne tako i za nedržavne institucije kulture. U izveštaju Miškovića i Čelakoskog o kulturnoj sceni na Kosovu²² ova situacija se smatra „zakonodavnim bombardovanjem“, što ilustruje procese odozgo prema dole ka kreiranju kulturne politike. Pogrešna institucionalna veza leži kako u broju pravnih akata koji se odnose na kulturu, tako i u njihovom sadržaju koji se često preklapa sa drugim pravnim aktima. Visoko centralizovan sistem upravljanja odozgo na dole u državnim institucijama dodatno otežava njihov rad, jer većina njih nema sopstvene javne budžetske linije i moraju da se oslanjaju ili na opštinu ili na Ministarstvo kulture, omladine i sporta za finansijsko planiranje i operativni troškovi. Ovo zauzvrat onemogućava bilo kakve podsticaje za inovacije, reformu ili dalji razvoj javnih kulturnih institucija koje se oslanjaju na životnu liniju koju obezbeđuje država.

U ovom veoma ograničavajućem okruženju, tradicionalni pristupi kulturnom upravljanju od vrha prema dole teško da pružaju alternativu. Kako su sugerisali Vidović, Zuvela i Mišković, „reformski impuls razmišljanja o novim modelima upravljanja kulturom, institucijama u nastajanju i njihovom društvenom mandatu dešava se u prelasku sa široko rasprostranjenog shvatanja da „institucije postoje da

²² Mišković, D., Čelakoski, T. (2020). Izveštaj o istraživanju o kulturnoj sceni na Kosovu. Centar Multimedia. https://gendra.org/wp-content/uploads/2020/12/Culture-for-Change_Raport-hulumtimi_Research-report_Izvestaj-istrazivanja.pdf

bi mogle da rade ZA narod“ na shvatajući da institucije postoje da bi mogle da rade SA ljudima“. ²³

Nastojanja nezavisne kulturne scene u Hrvatskoj iznela su prakse koje zaobilaze tradicionalne pristupe odozgo prema dole, vođene državom, i nude nove forme uz učešće više zainteresovanih strana koje odgovaraju na inicijative odozdo prema gore. Uprkos ogromnim razlikama između sistema kulturne politike između Kosova i Hrvatske, ono što ova dva imaju zajedničko je disparitet između raspoloživog prostora za razvoj državnog i nedržavnog kulturnog sektora. Ono što Vidović, Zuvela i Mišković nazivaju „staklenim plafonom“ u kulturnom razvoju oslikava disparitet između resursa i mogućnosti koje stoje na raspolaganju državnim institucijama kulture i organizacijama nezavisne scene, odnosno dostupnosti fizičkog prostora/ infrastrukture i javnog finansiranja kulture²⁴.

Hrvatska nezavisna scena je svojim naporima i borbom uspela ublažiti ovu situaciju osnivanjem nove javne institucije za podršku civilnom društvu u kulturi putem lutrije, odnosno Fondacije Kultura Nova koja je javno telo koje doprinosi jačanju nezavisnih kulturnih organizacija u svom radu kao i razvijanje svojih organizacionih i programskih kapaciteta. Pored toga, nedostatak prostora je poslužio kao podsticaj za mobilizaciju nezavisnih kulturnih aktera da sarađuju, za umrežavanje i da istražuju alternativne modele za korišćenje dostupne prostorne infrastrukture za kulturu i uspostavljanje demokratskijih modela njihovog upravljanja.

U Učiniti to zajedno: prakse i tendencije participativnog upravljanja u kulturi u Republici Hrvatskoj, Vidović i dr. pružaju sedam studija slučaja kako bi dali uvid u nove modele participativnog upravljanja socio-kulturnim centrima širom Hrvatske. Ove modele su osmislile, razvile i zagovarale nezavisne organizacije kulture.

Pošto je postalo popularna reč u poslednjoj deceniji, „participativno upravljanje“ je pokušaj da se prevaziđe klasična definicija „upravljanja“ i otvori se ideji participativne demokratije zasnovane na angažovanju građana u procesima zajedničkog donošenja odluka. Prednosti ovog pristupa su višestruke, jer ovaj model omogućava inkluzivnije i pravednije donošenje odluka, daje glas prethodno marginalizovanim akterima i poboljšava efikasnost javnog upravljanja kulturom²⁵. Uprkos obećavajućem potencijalu koji ovaj model pruža, Vidović i saradnici upozoravaju na upotrebu ovog pristupa kao jedinstvenog pristupa ili kao srebrnog metka za rešavanje suštinskih i sistemskih problema u vezi sa učešćem u kulturi. Umesto toga, oni se fokusiraju na dimenziju ovih praksi u povećanju učešća građana u procesima donošenja odluka.

Javno-građansko partnerstvo kao model participativnog upravljanja pojavilo se kao odgovor na krizu i demokratski deficit sadašnjih modela upravljanja koji daju prednost tržišno orijentisanim pristupima poput privatizacije ili javno-privatnog partnerstva u odnosu na netržišno zasnovano demokratsko učešće. Različiti građanski akteri i grupe posvećene iskorištavanju transformativne moći samoorganizovanja, kolektivne akcije i zajedničkog delovanja doprineli su pretvaranju institucija u osnažujuće i građansko-centrirane prostore koji građane smatraju svojim partnerima u donošenju odluka²⁶.

Slučaj Pogon – Zagrebački centar za nezavisnu kulturu i mlade na nivou lokalne samouprave najbolje ilustruje hibridizaciju kulturne institucije zasnovane na modelu javno-građanskog partnerstva. Pogon je osnovan 2009. i dalje njime zajednički upravljaju Alliance Operation City (lokalno

23 st. 3. Vidović, D., Zuvela, A., (2018). Umesto uvoda: Fondacija „Kultura nova“ i participativno upravljanje u kulturi u Učini to zajedno: prakse i tendencije participativnog upravljanja kulturom u Republici Hrvatskoj. Fondacija Kultura Nova. https://participatory-governance-in-culture.net/uploads/biljeske_EN_web.pdf

24 st. 3. Vidović, D., Zuvela, A., (2018). Nedostatak prostora kao podsticaj participativnom upravljanju kulturom u Učini to zajedno: prakse i tendencije participativnog upravljanja kulturom u Republici Hrvatskoj. https://participatory-governance-in-culture.net/uploads/biljeske_EN_web.pdf

25 Campagnari, F. (2020). Participativno upravljanje pod objektivom. Trans Europe Halles. https://teh.net/wp-content/uploads/2020/12/TEH-Publication-Participatory-Governance-12_2020-FINAL-1.pdf

26 Horvat, V. (2019) Prava demokratija u vašem gradu: javno-građansko partnerstvo na delu. Zelena evropska fondacija. <https://gef.eu/publication/real-democracy-in-your-town-public-civic-partnerships-in-action/>

udruženje koje okuplja lokalne omladinske i kulturne organizacije) i grad Zagreb²⁷. Javno-građanska partnerstva nisu ograničena samo na Hrvatsku u regionu. Centar SHS Jadro u Skoplju, Republika Severna Makedonija, takođe je osnovan kao javna ustanova kulture zasnovana na principima javno-građanskog partnerstva. Njegova priča je o zajedničkoj inicijativi radnika nezavisne kulture koji zahtevaju fizički prostor koji bi odgovarao njihovim potrebama. Ideološka podloga Jadra ga ugrađuje u koncepte kolektivne i komunalne saradnje i delovanja, povezujući civilni sektor, građane i lokalnu upravu.²⁸

Svi ovi primeri, umesto da predstavljaju puki predlog, treba tretirati kao izvor inspiracije i ponovnog zamišljanja modaliteta kulturnog upravljanja u zemlji. Demokratizaciju modela upravljanja kulturom treba posmatrati kao dinamične i fluidne procese, od kojih svaki ima svoje nepredviđene situacije i lokalne kontekste koji određuju oblik i sadržaj partnerstva i nivo učešća u skladu sa potrebama i kapacitetima. Kontingentna priroda ovog procesa, zajedno sa prostorima za eksperimentisanje koje on pretpostavlja, otvara mogućnost da se predstavi održiva alternativa procesima kulturne proizvodnje koje kontroliše država ili je ko-modifikovan. Smisleni oblici participativnog upravljanja kulturom treba da potenciraju pažnju na društvene nejednakosti i druge oblike ukrštanja nejednakosti koje ometaju pristup kulturi građana, bilo u procesu proizvodnje ili kao pasivne ili angažovane publike.

27 O nama. Pogon – Zagrebački centar za nezavisnu kulturu i mlade. <https://www.pogon.hr/en/o-nama/tko-smo>

28 SCS Centar Jadro. <https://teh.net/member/scs-centar-jadro/>

Zaključak

Ovaj radni dokument ima za cilj da preporuči dalje akcije, pozivajući aktere nezavisne kulture i vladine institucije da zajedno razmatraju naredne korake koje treba preduzeti. Predlažemo da se naši naponi koncentrišu na pronalaženje inkluzivnih i participativnih načina za 1) aktiviranje javne zapuštene infrastrukture kroz uspostavljanje multi-funkcionalnih društvenih prostora, 2) isticanje javnog interesa u regulisanju korišćenja javne infrastrukture, 3) osiguranje vlasništva zajednice i odgovornost stvaranjem alternativnih modela upravljanja javnom infrastrukturom kojom upravljaju NVO i 4) obezbeđivanje stalne finansijske podrške nezavisnim prostorima kulture.

1. Aktivirati javnu zapuštenu infrastrukturu kroz uspostavljanje multi-funkcionalnih društvenih prostora

Pozivi za objavljivanje spiska javne imovine u opštinskoj svojini nisu novina. Kao što je gore pomenuto u dokumentu, Inicijativa Prilika za sve je 2017. godine pozvala opštine da objave spisak javne imovine kako bi zainteresovane strane mogle da imaju pristup. Organizacije nezavisne kulture nisu jedine kojima je preko potreban prostor i infrastruktura. Postoje i drugi sektori nevladinih organizacija koji su iskazali interesovanje za rešavanje pitanja korišćenja prostora, među kojima su najvidljivije omladinske organizacije. Pored toga, nevladine organizacije koje pružaju socijalne usluge takođe imaju istorijat saradnje sa opštinama za korišćenje prostora u javnim objektima. Objavljivanje liste raspoloživih nekretnina na transparentan i pristupačan način podrazumevalo bi osmišljavanje naknadnih procedura kako bi se omogućio pravičan proces pristupa javnoj infrastrukturi.

Među-sektorski savez između kulturnih, omladinskih i drugih sektorskih organizacija bi podstakao zahteve za identifikacijom prostora unutar opština koji imaju potencijal da se revitaliziraju i koriste za dobrobit lokalne zajednice. Ovo bi dovelo više aktera za sto i pomoglo u uspostavljanju politika koje bi bile pravedne i inkluzivne za sve. Važno je ovde stvoriti kulturu među-sektorske solidarnosti, ukinuti konkurenciju između sektora za javnu infrastrukturu i raditi zajedno na dizajniranju procesa koji su fer i odgovaraju lokalnim potrebama.

2. Isticati javni interes za regulisanje korišćenja javne infrastrukture

Ova preporuka se odnosi na propisivanje procedura preuzimanja javne infrastrukture i imovine u svojini u postojećem zakonskom okviru. Važeća Uredba (GRK) br. 09/2020 o utvrđivanju procedure za davanje na korišćenje i razmenu nepokretne imovine opštine tretira organizacije civilnog društva kao ravnopravne subjekte sa privatnim kompanijama. Nekomercijalno korišćenje javnih površina nije integrisano u logiku ovog pravnog akta, a funkcija javnog interesa nije dovoljno uzeta u obzir u

propisanim procedurama.

Ova Uredba treba da prepozna realnost da su organizacije civilnog društva u mogućnosti da donesu dodatne društvene i kulturne koristi prostorima u javnom vlasništvu. Fokusiranje samo na ekonomsku održivost javnih prostora bez priznavanja neprocenjivih vrednosti koje javna infrastruktura može da dobije kada se različite zajednice angažuju u prostoru i daju mu značenje, doprinos i podršku je krajnje pojednostavljeno i nepovoljno za sve osim za poslovne interese.

Ono što je najvažnije, Uredba br. 09/2020 i akti za sprovođenje koje će doneti opštine treba da utvrde pojednostavljene procedure za traženje javne imovine od strane nevladinih organizacija. Ove procedure treba pripremiti u bliskoj saradnji sa nevladinim sektorom i odrediti najbolje modalitete ka pravičnom i transparentnom procesu.

3. Osigurati vlasništvo zajednice nad prostorima i odgovornost stvaranjem alternativnih modela upravljanja javnom infrastrukturom kojom upravljaju NVO

Sadašnjim prostorima koje vode nezavisne kulturne organizacije upravljaju njihovi upravni odbori ili skupštine, kako je propisano Zakonom o slobodi udruživanja u NVO. To znači da javna odgovornost i vlasništvo zajednice nad ovim prostorima u potpunosti zavise od integriteta nadležne organizacije. Dobra volja i dobre prakse upravljanja koje su organizacije nezavisne kulture pokazivale do sada nikako ne treba slaviti u ovom trenutku.

Međutim, u podsticanju organizacija civilnog društva da aktiviraju javnu zapuštenu infrastrukturu, vlada treba da obezbedi da javna infrastruktura data nevladinoj organizaciji ostane povezana sa obližnjom zajednicom, da služi njihovim potrebama i da ima odgovarajuće mehanizme po pitanju javne odgovornosti. Od ovih subjekata bi trebalo zahtevati da pre svega jačaju veze i izgrade poverenje sa svojim zajednicama i da doprinesu većem učešću. I nevladine organizacije i lokalne samouprave treba da osmisle najbolje modalitete u okviru kojih bi se to moglo realizovati, a da se ne nanese šteta ili ometa nezavisnost njenih programa ili sadržaja.

4. Obezbediti stabilnu finansijsku podršku nezavisnim prostorima kulture

Prostori nezavisne kulture čine novi sloj kulturnog ekosistema na Kosovu, u vreme kada aktivnosti i događaji državnih institucija kulture nisu dovoljni da opslužuju svoje građane. Ovaj novi sloj dopunjuje i doprinosi živahnijem kulturnom životu u gradovima. Druga strana medalje je da su nezavisni kulturni prostori suočeni sa finansijskom nesigurnošću i nestabilnošću što ozbiljno utiče na njihovu dugoročnu održivost. Potrebna je veća finansijska podrška da bi se smanjila fluktuacija osoblja i omogućila organizacijama da razviju dugoročne programe.

I centralne i lokalne vlasti mogle bi da ublaže ove finansijske poteškoće i pomognu da se održi stabilnost ovih kulturnih prostora na dugi rok. Na lokalnom nivou, opštine treba da izdvajaju finansijske fondove na godišnjem nivou u okviru svojih budžetskih linija za prostore kulture u svojim gradovima. To bi pomoglo u ublažavanju finansijskih napora za održavanje kulturnih prostora, njihovog programiranja i osoblja. Na centralnom nivou, stvaranje entiteta u vidu Fonda za nezavisnu kulturu bilo bi od suštinskog značaja za jačanje nezavisne kulturne scene, omogućavanje njene održivosti i dalji razvoj njenih kapaciteta. Osnivanje Fonda nezavisne kulture trebalo bi da služi institucionalnoj podršci organizacijama, kao i da pomogne u izgradnji njihovih organizacionih kapaciteta, razvoju daljih novih kulturnih i umetničkih programa i podsticanju obrazovanja i istraživanja u oblasti umetnosti i kulture.

O CSoK-u

Kulturni Prostori Kosova su inicijativa koja ima za cilj poboljšanje postojećeg stanja kulturnih prostora, ali i stvaranje novih prostora u zemlji. U cilju stvaranja javno-civilnih partnerstava za inovativno upravljanje javnom infrastrukturom na Kosovu, Anibar (Peć), Lumbardhi (Prizren), 7 Arts (Mitrovica) i Pogon (Zagreb), kroz jačanje Mreže kulturnih organizacija sada je vreme usmerenih na stvaranje dovoljne institucionalne i građanske osetljivosti na potrebe postojanja i razvoja kulturnih prostora. Ova inicijativa je omogućena uz finansijsku podršku Evropske unije, a sprovode je Anibar (Peć), Lumbardhi (Prizren), 7Arte (Mitrovica) i Pogon (Zagreb)“.

**MITROVIC
ROCK
SCHOOL**

Cultural Spaces of Kosovo is an initiative that aims to improve the current state of cultural spaces, but also to create new spaces in the country. In order to create civic-public partnerships for innovative governance of public infrastructure in Kosovo, Anibar (Peja), Lumbardhi (Prizren), 7 Arts (Mitrovica) and Pogon (Zagreb), through the strengthening of the Networks of Cultural Organizations now time are aiming at creating sufficient institutional and civil sensitivity on the needs of the existence and development of cultural spaces. This initiative is made possible with the financial support of the European Union and is implemented by Anibar (Peja), Lumbardhi (Prizren), 7 Arts (Mitrovica) and Pogon (Zagreb):”

About CSOK

Both central and local governments could alleviate these financial difficulties and help sustain the stability of these culture spaces in the long run. In the local level, municipalities should allocate yearly financial commitment within their budget lines to the spaces of culture in their cities. This would help alleviate financial strain for the maintenance of culture spaces, their programming and staff. In the central level, the creation of an entity in the form of the Fund for Independent Culture would be essential for strengthening the independent culture scene, enabling its sustainability and further developing its capacities. The Establishment of the Fund of Independent Culture should serve to provide institutional support for the organizations as well as assist with building their organizational capacities, developing further new cultural and artistic programs and bolster education and research in arts and culture.

turnover and allow organizations to develop long-term programs. More financial support is needed to reduce staff which gravely affects their long-term sustainability. The independent culture spaces face financial precariousness and instability side of the coin is that the independent culture spaces face financial precariousness and instability. This new layer complements and contributes to a more vibrant cultural life in the cities. The other a time when state cultural institutions' activities and events are not enough to cater to its citizens. The spaces of independent culture compose the new layer of the cultural ecosystem in Kosovo, in

4. Provide steady financial support for the independent spaces of culture.

causing any harm or interfering with the independence of its programs or content. and local governments should figure out the best modalities in which this could be realized, without with their communities and contribute to higher participation. Both non-governmental organizations accountability mechanisms. These entities should be required to strengthen ties and build trust zation remains interlinked with the nearby community, serves their needs and has proper public the government should ensure that the public infrastructure given to a non-governmental organization, when encouraging civil society organizations to activate public neglected infrastructure, celebrated in the current moment.

that the organizations of independent culture have demonstrated until now should by no means be dependent on the integrity of the organization in charge. The goodwill and good practices of governance means that the public accountability and community ownership of these spaces is entirely dependent of directors or assemblies, as prescribed by the Law on Freedom of Association in NGOs. This The current spaces run by independent culture organizations are governed by their respective boards of directors or assemblies, as prescribed by the Law on Freedom of Association in NGOs. This means that the public accountability and community ownership of these spaces is entirely dependent on the integrity of the organization in charge. The goodwill and good practices of governance that the organizations of independent culture have demonstrated until now should by no means be celebrated in the current moment.

3. Ensuring community ownership of spaces and accountability by creating alternative governance models for public infrastructure managed by NGOs

environmental sector and determine the best modalities towards a fair and transparent process. Most importantly, the Regulation No. 09/2020 and the implementing acts to be issued by municipalities should determine simplified procedures for solicitation of public property by the non-governmental organizations. These procedures should be prepared in close cooperation with the non-governmental sector and determine the best modalities towards a fair and transparent process.

The regulation should acknowledge the reality that civil society organizations are able to bring added social and cultural value to the publicly owned spaces. Focusing only in the economic viability of public spaces without acknowledging the incalculable values that public infrastructure can gain when various communities engage with a space and imbue it with meaning, contribution and support is highly simplistic and disadvantageous for everyone other than business interests.

public interest function is not sufficiently taken into account in the prescribed procedures.

This recommendation pertains to the prescribing procedures for taking over the ownership of public infrastructure and property within the current legal framework. The current Regulation (GRK) No. 09/2020 on the Determination of Procedures on the Allocation for Use and Exchange of the Municipal *Immovable Property* treats civil society organizations as equal entities with private businesses. The non-commercial use of public spaces is not integrated within the logic of this legal act while the

2. Emphasizing public interest in regulating the usage of public infrastructure

A cross-sectoral alliance between culture, youth and other sector organizations would bolster the demands for identification of spaces within municipalities that have a potential to be revitalized and used for the benefit of the local community. This would bring more actors to the table and help establish policies that would be fair and inclusive to all. The important matter here is to create a culture of cross-sectoral solidarity, abolish competition between sectors for public infrastructure and work together to design processes that are fair and respond to the local needs.

The calls for publishing of a list of public property under municipality ownership are not new. As mentioned above in the document, the Opportunity for All initiative in 2017 called for the municipalities to publish the list of public property so that interested parties can have access to. Organizations of independent culture are not the only ones in dire need of space and infrastructure. There are other sectors of non-governmental organizations that have expressed their interest in solving the issue of space usage, youth organizations being the most visible ones. Additionally, social service providers NGOs have also had a history of cooperation with the municipalities for usage of space in public buildings. Publishing a list of available properties in a transparent and accessible manner would entail designing follow-up procedures to enable a fair process of access to public infrastructure.

1. Activation of public neglected infrastructure through establishment of multifunctional social spaces

This working document seeks to recommend further actions, calling on actors of independent culture and government institutions to collaboratively deliberate on next steps to be undertaken. We propose that our efforts should be concentrated around figuring out inclusive and participatory ways towards 1) activation of public neglected infrastructure through establishment of multifunctional social spaces, 2) emphasis of public interest in regulating the usage of public infrastructure, 3) ensuring community ownership and accountability by creating alternative governance models for public infrastructure managed by NGOs and 4) ensuring steady financial support for the independent spaces of culture.

Conclusion

Public-civic partnership as a model of participatory governance has emerged as a response to the crisis and democratic deficit of current governance models that advantage market-oriented approaches like privatization or public-private partnerships over non-market based democratic participation. Various civic actors and groups dedicated to harnessing the transformative power of self-organization, collective action and communities to turn institutions into empowering and civic-centered spaces that consider citizens as their partners in decision making²⁶.

The case of Pogon – Zagreb Center for Independent Culture and Youth at the local government level best illustrates the hybridization of a cultural institution based on the public-civic partnership model. Pogon was established in 2009 and continues to be managed jointly by Alliance Operation City (a local association grouping local youth and cultural organizations) and the city of Zagreb²⁷. Public-civic partnerships are not limited to Croatia within the region. SCS Center Jadro in Skopje, Republic of North Macedonia is also established as a public institution of culture based on the principles of public-civic partnerships. Its origin story is that of a collaborative initiative of workers of an independent culture demanding physical space that would respond to their needs. The ideological underpinning of Jadro embeds it within the concepts of collective and communal cooperation and action, connecting the civic sector, citizens and the local government.²⁸

All these examples, instead of providing a mere blueprint, should be treated as a source of inspiration and re-imagining the modalities of cultural governance in the country. Democratization of governance models in culture should be seen as a dynamic and fluid process, wherefore each has their own contingencies and local contexts that determine the form and content of partnerships and level of participation in line with needs and capacities. It is the contingent nature of this process along with spaces for experimentation that it presupposes that opens up the possibility to present a viable alternative to state-controlled or commodified processes of cultural production. Meaningful forms of participatory governance of culture should emphasize attention to social inequalities and other forms of intersecting inequalities that hinder access of citizens to culture, be it in the process of production or as passive or engaged audiences.

26	Horvač, V. (2019) Real Democracy in Your Town: Public-Civic Partnerships in Action. Green European Foundation. https://gef.eu/publication/real-democracy-in-your-town-public-civic-partnerships-in-action/
27	About Us. Pogon - Zagreb Centre for Independent Culture and Youth. https://www.pogon.hr/en/o-nama/ko-smo
28	SCS Center Jadro. https://leh.net/member/scs-center-jadro/

culture as well as in their content which often overlaps with other legal acts. The highly centralized and top-down governance system of the state institutions makes their operation even more difficult, as most of them do not have their own public budget lines and have to rely on either the municipality or the Ministry of Culture, Youth and Sports for financial planning and operational expenses. This in turn disables any incentives for innovation, reform or further development of public cultural institutions which rely on the life-line provided by the state.

In this highly limiting environment, the traditional top-down approaches to cultural governance hardly seem to provide an alternative. As Vidović, Zvešćina and Misković suggested, "the reform impulse of thinking about new models of governance of culture, emerging institutions and their social mandate happens in the shift from the widespread understanding that 'institutions exist so they can work FOR the people' to the understanding that 'institutions exist so that they can work WITH people'."²² The endeavors of the independent culture scene in Croatia have put forward practices which circumvent the traditional top-down, state-led approaches and offer new forms with the participation of multiple stakeholders responding to the bottom-up initiatives. Despite the vast differences between systems of cultural policy between Kosovo and Croatia, what these two have in common is the disparity between available space for development of state- and non-state cultural sectors. What Vidović, Zvešćina and Misković refer to as the "glass ceiling" in cultural development depicts the disparity between resources and opportunities available to the state-led institutions of culture and those of the organizations of the independent scene, namely the availability of physical space/infrastructure and public financing of culture²⁴.

The Croatian independent scene through its efforts and struggles have managed to mollify this situation by establishing a new public institution to support civil society in culture through lottery funding, namely Kultura Nova Foundation. This is a public body contributing to the strengthening of independent cultural organizations in their work as well as developing their organizational and programmatic capacities. Additionally, the lack of spaces served as an impetus for mobilization of independent cultural actors to collaborate, network and explore alternative models for utilizing available spatial infrastructure for culture and establishing more democratic models of their governance.

In Do it Together: Practices and Tendencies of Participatory Governance in Culture in the Republic of Croatia, Vidović et al. provide seven case studies to give insight into the emerging models of participatory governance of socio-cultural centres throughout the whole country of Croatia. These models were conceived, developed and advocated for by the independent organizations of culture.

Having become a buzzword in the last decade, "participatory governance" is an attempt to transcend the classic definition of "government" and open up to the idea of participatory democracy based on the engagement of citizens in collaborative decision-making processes. The advantages to this approach are multiple, as this model provides for a more inclusive and just decision-making, gives voice to previously marginalized actors and improves the effectiveness of public governance of culture²⁵. Despite the promising potential that this model provides, Vidović et al. warn against the usage of this approach as a one-size-fits-all or as a silver bullet to solve essential and systemic problems related to cultural participation. Instead, they focus on the dimension of these practices in enhancing citizen participation in decision-making processes.

23 pg. 3. Vidović, D., Zvešćina, A. (2018). In Lieu of an Introduction: 'Kultura nova' Foundation and Participatory Governance in Culture in Do it Together: Practices and Tendencies of Participatory Governance in Culture in the Republic of Croatia. https://participatory-governance-in-culture.net/uploads/bijeske_EN_web.pdf.
24 pg. 3. Vidović, D., Zvešćina, A. (2018). The Shortage of Space as the Incentive for Participatory Governance in Culture in Do it Together: Practices and Tendencies of Participatory Governance in Culture in the Republic of Croatia. https://participatory-governance-in-culture.net/uploads/bijeske_EN_web.pdf.
25 Campaign, F. (2020). Participatory Governance Under the Lens. Trans Europe Halles. https://teh.net/wp-content/uploads/2020/12/TEH-Publication-Participatory-Governance-12_2020-FINAL-1.pdf

Towards New Governance Models in Culture

The current governance models of culture spaces are those that are prescribed to any non-governmental organization. Kosovo's Law No. 06/L - 043 on Freedom of Association in Non-Governmental Organizations prescribes the forms of organization of NGOs and the rules of procedure of their governance, depending on the form of the NGO. Currently, associations, foundations and institutes are the three forms of non-governmental organizations, each with their own governance structure, be it board of directors or assemblies.

However, the new emerging layer of cultural organizations governing public spaces have brought numerous questions with regards to the modalities of usage and governance of cultural infrastructure by actors of independent culture. The issues of ownership status of the venues coupled with the need for public governance bodies that would ensure accountability of organizations governing those spaces are still open and need urgent attention.

These issues are expected to be partially addressed by the Ministry of Culture, Youth and Sports, which has initiated its Culture Concept Document in August 2021. This concept document is intended to serve as the basis for drafting a Law on Culture, National Strategy for Culture and assist in prioritizing capital investments in this sector. Aiming to build a participatory process of drafting a key legislative act for the governance of culture in the country, the ministry foresees this 1-month endeavor to be conducted through establishment of new coordinating bodies, sectoral groups and cultural forums. This is a much needed act, since the legal infrastructure of culture in Kosovo is marred by inconsistent legislation that poses challenges both the public and non-state cultural institutions. In Miskovic and Celakoski's report on the cultural scene in Kosovo²² this situation was considered as a "legislative bombardment", which illustrates the top-down processes towards cultural policy-making. The flawed institutional nexus lies both in the number of legal acts concerning

22 Miskovic, D., Celakoski, T. (2020). Research Report on Cultural Scene in Kosovo. Gendra Multimedia. <https://gendra.org/wp-content/uploads/2020/12/Culture-for-Change-Report-hulumtimi-Research-report-izvestaj-strazivanja.pdf>

encompassing the period from 15-99 years. Civil society organizations are recognized as beneficiary entities by the Law's article 7, paragraph 3, which states that "Municipalities may allocate for use immovable properties for a short-term period to civil society organizations, in view of fulfilling the general interest." A following government Regulation No. 09/2020 on determination of procedures for the allocation for use and exchange of immovable municipal property²¹ was issued by the Ministry of Local Governance in 2020 to ensure Law No. 06/L092's implementation.

While this was an important step towards addressing numerous problems related to the management of municipal property, these government acts are inadequate in providing an enabling environment for the usage of public property for public interest by civil society organizations. The Regulation No. 09/2020 indeed recognizes civil society organizations as entities in its Article 16 on the allocation for use of immovable property of the municipality to civil society organizations; the articles' following paragraphs fail to specify the criteria for allocation for use. The specification of criteria is left to the discretion of municipalities, which are expected to treat this matter within their own issued implementing regulations.

Within the current legal framework, civil society organizations are still treated as equal entities with private actors, perpetuating a "bidding" logic towards establishing and providing usage of municipal property despite the fact that these non-state actors have repeatedly demonstrated capabilities and interest to sustainably manage public venues. The non-commercial use of public spaces is not integrated within the logic of this legal framework while the public interest function is not taken into account in the prescribed procedures.

Despite the complexities of the current legal framework, a few municipalities have found ways to support and enable organizations of civil society to govern publicly owned spaces. Kino Armata's case in Prishtina is an illustrative example of this. Previously having been used by the UN Mission in Kosovo, and then EULEK, the premises of this cinema have been opened to the public in 2019. The Municipality of Prishtina had an interest to return this site to its cultural function and had signed an agreement with the Armata Foundation enabling it to govern over. Similarly, the Municipality of Prishtina has signed a similar agreement with the Oral History Initiative Kosovo, dedicating an unused building under municipality ownership to the cultural organization in 2021. The Municipality of Peja has also established an agreement with Anibar Foundation for the governance of Kino Jusuf Gervalla.

These agreements express the increasing good intentions and appreciation of the state institutions for the contribution of the independent scene actors to the governance of public infrastructure and public interest. They signal the goodwill that has been established between the independent scene and the state in the present day. However, the current space usage form is volatile, as it depends on the goodwill of the mayors or parties in power at the municipality. The current agreements in place do not reflect any specific legal infrastructure and could be easily broken. The current needs of the independent culture organizations require new legal modalities that would be applicable for all, and that would ensure a sustainable long-term use of public infrastructure.

Usage rights on public infrastructure and property

Usage of public infrastructure by civil society organizations has been a practice in Kosovo through-out the last two decades. While there is no specific data available that encompass this usage rate, Kosovo Civil Society Foundation's 2015 monitoring report¹⁸ cites usage of public infrastructure for free as non-financial support offered by the public institutions to civil society organizations. Their December 2015 survey highlights that 21.9% of surveyed NGOs have declared that they have received non-financial support by the state. This support was solicited through direct contact with relevant public institutions. The form of usage of public infrastructure, though not specified, often encompasses usage for office purposes and program activities.

A more sustainable use of public infrastructure and property was recognized by civil society in 2017, when Opportunity for All initiative was spearheaded by Termokiss¹⁹. Hundreds of people and tens of organizations across Kosovo signed a petition for changing the legal framework for public usage of municipal property. The demands of the initiative were to change the incumbent law, to enable social initiatives and organizations to claim property and establish a separate category for these types of organizations so that they would not be forced to compete with businesses on space usage. The initiative also demanded from municipalities to publicly list all publicly available property.

The legal framework for the usage rights of publicly owned infrastructure and property was finally amended in 2019, with the adoption of The Law No. 06/L092 on Allocation for Use and Exchange Of Municipal Immovable Property²⁰ by the Kosovo Assembly. This law supersedes the previous laws on the same matter, adopted in 2010 and then again amended in 2012. Its purpose is to regulate the manner in which municipal immovable property is allocated for use, exchange between the municipality and natural and legal persons, as well as exchange of property with central institutions and the Privatization Agency of Kosovo.

This law foresees the period of allocation for use of immovable property in three periods: (1) less than one year, (2) short term use encompassing the period from 1-15 years and (3) long-term use

18 Hoxha, T., Hoxha, K., Puka, D., Elezaj, E., Adem, M. (2015). Monitoring Matrix for the Favorable Environment of Development of Civil Society. https://www.kcsfoundation.org/wp-content/uploads/2017/12/02_06_2016_9035449_Matrica_e_Monitorimit_2015_per_Kosove_SQ.pdf

19 Dragusha, Nj., Rexha, O. (2020). Kosovo. In Cukic, L., Timotijevic, J. (Eds.). *Spaces of Commoning: Urban Commons in the Ex-Yu Region*.

20 Law No. 06/L092 on Allocation for Use and Exchange Of Municipal Immovable Property, Official Gazette of the Republic of Kosovo. (2019) <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=18917>

effort, Anibar managed to create year-long programming and regulate the ownership issues of the cinema by signing a 15-year contract of space usage with the Municipality of Peja. Unfortunately, not all the cinemas inherited by the former system survived the new economic trend of privatization. The city of Ferizaj lost its only cinema in 2004 to the privatization of its facilities by the Kosovo Trust Agency (a predecessor of the Privatization Agency of Kosovo). The new owners of the cinema razed the cinema building in the city center of Ferizaj to transform the place into a business and residential building¹³. A similar fate awaited the only cinema facilities in the city of Gjiilan, built during the 80s and finally privatized in 2008¹⁴.

The ODA Theatre in Prishtina is the pioneering non-governmental organization that was established in 2004 and located in a venue within the increasingly crumbling Palace of Youth, Culture and Sports in Prishtina¹⁵. The significance of this theater's location in the enormous public infrastructural land-mark in the center of Prishtina lays on the fact that ODA Theatre has marked the most consistent effort to keep a cultural function within the premises of the palace. Since then, ODA theatre has expanded the range of its activities beyond theatre plays, and its venue is utilized by various cultural actors of the capital city that lack in spaces, thus turning the theater into a public cultural center. Despite its success, the ODA theatre remains financially precarious due to its large rent owed to the public enterprise that manages the palace and lack of proper state mechanisms to provide support to the sustainability of independent culture organizations.

Another success story is that of Termokiss community centre, a youth initiative in the capital of Prishtina to "find alternative forms of inclusivity and education"¹⁶ who went on to revitalize unused facilities of the Termokos Heating complex, owned by the municipality of Prishtina. The initiative first invested in infrastructure, constructing a roof and installing windows, therefore transforming the facility into a de-facto community center. This endeavor too made the actors behind Termokiss face the usual challenges of bureaucratic constraints from the Municipality of Prishtina as well as finding an appropriate governance model once the community space was established.¹⁷

Within this context, there is a great mismatch between the needs for cultural spaces, the availability of various non-state actors with the capacities to revive and establish cultural venues and the local and central government legal infrastructure, on the other hand, that heavily constrain any efforts to proliferate cultural spaces. The legal and institutional governmental nexus has failed to keep pace with the myriad of opportunities to systematically cooperate and facilitate the emergence of cultural venues. This neglect has proven detrimental to the cultural life of the cities and has perpetuated a cycle of shrinking public spaces. Additionally, these institutional barriers force independent organizations of cultures' initiatives to face financial precariousness and instability due to undefined ownership terms of public infrastructure and the necessity of paying market prices for usage of public venues. The issue of financial viability gravely affects the long-term sustainability of such organizations and the possibility of developing long-term programming and strategic vision.

13 Avdyli, N. (2017). Cinema Auctioned Off. Kosovo 2.0. [https://kosovotwopointzero.com/en/cinema-auc-](https://kosovotwopointzero.com/en/cinema-auctioned-off/)

tioned-off/

14 Zëri.

15 Zëri. (2019) Përmes premieres së shtajtes "Graviteti" ODA shënon 16 vjetorin. Zëri. [https://zëri.info/kultura/243264/](https://zëri.info/kultura/243264/permes-premieres-se-shtajtes-graviteti-oda-shenon-16-vjetorin/)

16 Dragusha, Nj., Rexha, O. (2020). Practice: Termokiss Community Centre. In Cukic, I., Timotijevic, J. (Eds.) *Space of Commoning: Urban Commons in the Ek-Yu Region*.

17 Mun Yee, H. (2017). How do we reclaim Prishtina's Common Grounds. Kosovo 2.0. [https://kosovotwopointze-](https://kosovotwopointzero.com/en/reclaim-prishtinas-common-grounds/)

of Zhur today remains unused despite renovations and investment by the municipality of Prizren in the building in 2018.

Furthermore, both the local and central government of Kosovo throughout all the municipalities possess valuable immovable assets which currently remain unused and abandoned. In November 2017, Cultural Heritage Without Borders (CHWB) Kosovo directed its efforts towards the identification of abandoned cultural heritage sites throughout the country. According to CHWB's director, there were 262 abandoned cultural heritage sites throughout the territory of Kosovo in 2017, and their neglect affects both the historical value of collective memory as well as the social and economic vitality of public cultural infrastructure in the cities¹². The neglect of old buildings of culture inherited from the Yugoslavia is an illustration of the withdrawal of the state from the provision of culture as public service.

One of the most effective responses to this trend was that of the independent culture organizations that countered the systemic degradation of public infrastructure of culture and the shrinking public space. The independent culture organizations' contribution to the expansion of the shrinking public spaces of culture was vast in post-1999 Kosovo. These were NGOs that possessed the know-how, enthusiasm and flexibility to experiment and innovate in their programming, governance and engagement as opposed to state-led cultural institutions which remained highly inflexible and ineffective in enriching the cultural life of the cities. This phenomenon of the activation of the public cultural sphere by non-state actors has been prevalent in all Former-Yugoslav countries.

While there is no proper definition of independent culture organizations, an attempt to conceptualize this part of the sector can be found in Visnic and Dragojevic's report "A Bottom Up Approach to Cultural Policy-Making" where they outline three criteria that distinguish independent organizations based on their form, governance model and orientation of activities. The notion of independent culture is outlined here to "refer to all those organizations that (a) have not been set up by the state or by other external organizations but have been established themselves, (b) that independently decide on their organizational structures, bodies and processes of decision-making and management; and (c) that depend neither on the state or any other entity for their program content or finances"¹⁰. These new initiatives encompass a wide range of disciplines and actors working in diverse fields of arts and culture. However, the common point of these organizations is their dynamic and flexible approach towards governance models, an activist drive and social consciousness which have led to a greater public engagement in the field of culture. These organizations tend to be more internally networked and open to collaboration, keeping them more in line with contemporary trends and developments.

In Prizren, civil society activists mobilized to stop the privatization of the oldest cinema building in the city in 2007 and again in 2014, and established the Lumbardhi Foundation to revitalize the cinema and establish a year-round cultural programming¹¹. The same fate awaited the Jusuf Gervalla cinema in Peja which in 2017 was intended to be liquidated by the Privatization Agency of Kosovo. Built in 1955, the Jusuf Gervalla cinema was renovated by the local government of Peja in 2001 but its cultural activities were sporadic and included infrequent film screenings and hosting of occasional town meetings or commemorative events¹². The Anibar International Animation Festival was the impetus for the revitalization of the cultural life of the city as well as of the old cinema. Due to their

<https://zhur.shtepia-e-kultures-jofunkcionalite-mpj.com/> (Video). Hapësirat e Braktisura të Kosovës (Videó). <https://telegafi.com/hapësirat-e-braktisura-te-kosoves-video/>

10 pg. 10. Visnic, E., Dragojevic, S. (2008). *A Bottom-up Approach to Cultural Policy-Making: Independent Culture and New Collaborative Practices in Croatia*. Policies for Culture.

11 <https://kosovotwopointzero.com/en/ares-shporta-no-one-will-just-give-things-us-must-take-demand>

12 Mehmetaj, V. (2017). Not Another Supermarket: Arts NGO Anibar's fight against the privatization of Kino Jusuf Gervalla. Kosovo 2.0. <https://kosovotwopointzero.com/en/hopes-fears-and-animating-a-community/>

1948 and Kosovo's Museum in 1951 in Prishtina. Later the range of cultural institutions expanded to include the Kosovafilm film production - a distribution and screening company in 1969, Kosovo Ballet Ensemble in 1972, and Kosovo Arts Gallery in 1979, to name a few⁵. The Assembly of Kosovo was the legal founder of all these institutions at the country level.

However, the political repression of the 1980s and 1990s in Kosovo constrained the cultural, social and public life during this period. A majority of public cultural institutions that were built in the previous decades became inaccessible to a majority of Kosovo's citizens. This came together with the exclusion of people from state-provided social services. As a reaction to the repressive developments, new forms of cultural infrastructure began to emerge due to various individual initiatives of people in the cultural scene. The 1990s saw the surfacing of independent civil society initiatives as providers of cultural spaces to make up for the inadequacies left by the repressive socialist government. During this period, private spaces became the only public cultural infrastructure available to the majority of citizens. This breaking point between state-provided culture and the emerging independent cultural scene was also helped by the appearance of new sources of funding for civil society organizations. The establishment of Kosovo Foundation for Open Society in 1994 helped support and further develop independent cultural organizations in Kosovo throughout the bleak decades of 1990s⁶.

After the 1999 war in Kosovo, the reconstruction process led by the United Nations Mission in Kosovo (UNMIK) headed towards revitalization of the institutions that had existed during the autonomous phase of Kosovo in the times of the Federal Yugoslavia. State cultural institutions inherited their infrastructure, workers, the method of working, statues and an administration who was stuck with the same modus operandi as before. However, the transition towards the new economic system of the country unveiled the absolutelessness of the state cultural institutions governance model and rendered other public cultural infrastructure vulnerable to neglect and abandonment and prone to post-war privatization efforts.

In the majority of the cities of Kosovo, post-1999 institutional neglect for culture led to detrimental effects in cultural infrastructure and development of local cultural life. State cultural institutions were able to continue functioning at a bare minimum, with ineffective and entangled governance models and limited vision for development. Privatization became the go-to-instrument for these cases, as the neo-liberal approach became more prevalent in the public discourse on the governance of public resources. The most accessible state-governed culture spaces in the main populated areas in the country remained the culture and youth centers established during the period of former Yugoslavia. Since their establishment, they constituted multifunctional buildings that housed local institutions of culture, and provided space for gathering and events in the city.

The House of Culture in Peja was built in 1960, which during the present time accommodates the city gallery, the Municipal Directorate for Culture, Youth and Sports, the city library and the local radio. Pritren's house of culture was built in 1965, and is home to the city theatre and the Pritrens regional library and remains functional to this day. Mitrovica's culture center was established in 1984 and now continues to operate, accommodating the Mitrovica Regional Center for Cultural Heritage, the city arts gallery, and the city theatre⁷. In addition to the state-led efforts to provide cultural spaces, there were times when houses of culture were built by citizens themselves, or either by appropriating old and abandoned buildings. The first house of culture in Zhur village, Municipality of Pritren, was built by the people of Zhur in 1953. During the 80s this village also appropriated a building abandoned by a company to turn it into a culture space⁸. Ironically, the socio-cultural centre of Pritren, was built by the people of Zhur in 1953. During the 80s this village also appropriated a building abandoned by a company to turn it into a culture space⁸. Ironically, the socio-cultural centre

5 pg. 9. Heta, A., Murati, D. (2014). *Hulumtim i Politikave Qeverisë në Kulturë në Kosovë*. Forumi Kulturor. http://www.forumikulturor.net/repository/docs/Hulumtim_i_Politikave_Qeverisë_në_Kulturë.pdf

6 pg. 14. Ibiđ.

7 Ebiđ, D. (2019). *Shtëpitë e Kulturës Mbajne Gjalle Artin në Komunat e Vogla*. Zëri. <https://zeri.info/kultura/283428/shtepite-e-kultures-mbajne-gjalle-artin-ne-komunat-e-vogla/>

8 RTV Dukagjini. (21 February, 2019). *Zhur, shtëpia e kulturës jofunksionale*. News Video. <https://video.gjirafa.com/>

A history of public infrastructure of culture in Kosovo

The public infrastructure of culture in Kosovo mainly dates back to the post-Second World War. The building and proliferation of culture spaces was guided by modernization efforts of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. During this time, cities were imposed an accelerated modernization process with the intention to transform the then "old forms of life".² This new trend of building cultural infrastructure brought the construction of theatres, cinemas, libraries, cultural and youth centers in addition to other public spaces utilized by the community and neighborhoods. These new cultural spaces enabled the development of a professional and amateur cultural life in the city, in addition to a diverse range of social activities.

Cultural activities were considered vital to the emancipatory vision of the socialist state. The enlightening aspect of culture was pushed for by the local socialist politicians, who deemed transformation of the country through culture as a step towards emancipation of the masses, learning and war against illiteracy. In his 1948's speech to the citizens' of Prizren, Fadil Hoxha mentions cinema's role in the education of the masses, considering it beyond a mere amusement apparatus and emphasizing its function as a new and entertaining form of education³.

Cinemas and similar types of cultural infrastructure were mainly under social ownership, a mode originating in Yugoslavia's particular ownership system. This form of ownership represents Josip Broz Tito's pursuits in the 1950s to distance the Yugoslav economic model from that of the Soviet Union, and to change the form of state ownership that had previously existed. Knudsen considers that the economic model of social ownership was "unique to Yugoslavia, a sui generis notion that lacked historical or global counterparts lacking a legal definition within the Yugoslav federation itself".⁴ The decision-making power within the Socially Owned Enterprises was vested in the workers who managed them, put forward strategic plans and made business decisions through workers' councils, as entities that were authorized to take over the value-added produced by the enterprises after interests, taxes and depreciation. In practice, this form of ownership and self-management failed to deliver a system that would enable workers' control over the enterprises, as the state still had the right to intervene directly and alter the decisions that they deemed wrong.

In addition to infrastructure, this period saw the establishment of state cultural institutions in the country. The earliest founded cultural institutions date back to the second part of the 1940s, starting with Kosovo's People's Theatre established in 1946 in Prizren, the Shota Ensemble of Folk Dance in

2 pg. 16. Rada, T., Muzebeg, B. (2021). *Lumbardhi: An Episodic History*. Lumbardhi Foundation.

3 pg. 20. Ibid.

4 pg. 34. Knudsen, R.A. (2010). *Privatization in Kosovo: The International Project 1999-2008*. Norwegian Institute of International Affairs. <https://www.files.ethz.ch/isn/121346/Knudsen%20report-NUPJ%20Report.pdf>

governance models of cultural organizations and institutions and financing of culture in the local and central government. While there is a common aspiration to create adequate frameworks and sustainable conditions for the use and management of these spaces, there is a lack of a knowledge and situational analysis which could define the key issues and guide the steps towards long-term solutions.

The ecosystem of culture in Kosovo

Culture spaces have recently become a relevant topic for discussion at the level of municipalities, cultural policy-makers, cultural institutions and broader civil society in Kosovo. While this term mostly refers to cultural centers, cinemas and community spaces, there is no specific category or definition for these spaces. The starting point of these debates are either demands of organized communities and citizens to activate and use spaces for cultural activities, or battles to protect cultural infrastructure from demolition or predatory privatization.

The need for better distribution, management and governance of public cultural resources has been always prevalent in the post-1999 era in Kosovo. Throughout this time, the cultural scene has developed in two main directions: that of the state cultural institutions and those of the independent culture scene. The state cultural institutions had inherited their infrastructure and governance models from the existing ones before 1999 and had state-driven financial support that enabled them to continue working. On the other hand, the independent culture scene emerged from artist-driven initiatives, projects and festivals that thrived thanks to the availability of international donor funding in the last two decades. Both layers of the ecosystem of culture in Kosovo struggled due to neglect and lack of political will to reform the already obsolete organization of cultural models and to dedicate enough public funding for cultural activities.

However, during the last decade, the organizations of independent culture have been increasingly networking and collaborating, therefore recognizing the common struggles and articulating the needs for reform and a sustainable ecology of culture through advocacy and participation. These organizations went on to share knowledge and resources, establish platforms for program exchange and advocacy, organized participatory processes that brought together cultural NGOs, institutions and other stakeholders. The latest initiative of the sort was the open discussion "To save a cinema" organized by Fondacioni 17, Kosovo 2.0 and Kino Armata on December 8, 2021. By gathering representatives from three cinemas in Peja, Prishtina and Prizren that had escaped privatization to discuss in a panel, this event aimed at turning the attention towards the preservation and restoration of common public spaces. By sharing the success stories of Kino Jusuf Gervalla, Kino Lumbarahi and Kino Armata, the discussion revolved around efforts, challenges and struggles with community mobilization with regards to the revitalization of public infrastructure.

These debates and discussions render visible a complex set of institutional, infrastructural and legal issues, which relate to various policy areas at the competence of the central and local level. These policy areas encompass the usage rights of publicly owned infrastructure and property, good

The report concludes with recommendations for further action, for actors of independent culture and government institutions. The way forward requires cultural organizations, municipalities and central government bodies to collaboratively deliberate on how to (1) activate public interest in-structure through establishment of multifunctional social spaces, (2) emphasize public interest in regulating the usage of public infrastructure, (3) ensure community ownership and accountability by creating alternative governance models for public infrastructure managed by NGOs and (4) ensure steady financial support for independent culture spaces.

The purpose of this paper is to bring together what has previously been a scattered literature and interrelate conversations on culture, arts and public space. In doing so, we propose a framework for a deeper analysis of the barriers that these spaces face and the implications at large for governance of public infrastructure and equitable access to culture. Finally, we seek to create awareness about the struggles of independent organizations of culture and open up conversations on different governance models that allow for more public participation and accountability.

However, culture spaces face challenging difficulties with regards to their operation due to legal and institutional barriers and financial difficulties. First, usage rights of public infrastructure managed by NGOs are disadvantageous to non-commercial users and NGOs. The legal framework for usage of public infrastructure has been adopted in the last two years and its implementing by-laws are yet to be issued by the Municipalities in Kosovo. Second, the current governance models of these independent culture spaces are limited to function according to the framework of non-governmental organizations and do not provide space for more engagement and accountability to the community. And finally, culture spaces operate in highly precarious conditions due to the lack of funding available for culture at both local and central level.

Culture spaces are a new layer of cultural infrastructure emerging in the cultural ecosystem in Kosovo. These previously abandoned or underutilized spaces which were under public ownership have been creatively revived by organizations of independent culture. These organizations have given life to previously decrepit public infrastructure and transformed them into cultural venues. This novelty of cultural ecosystem consists of cultural non-governmental organizations that possess the know-how and dedication to provide public programming, establish governance and engage communities in their work. Culture spaces enable the production of local arts and culture, provide a stage for its showcase and serve as grounds where people can gather with others and share their sense of being and belonging.

Introduction

Acknowledgments

The Cultural Spaces of Kosovo (CSok) team would like to thank the European Union (EU) for financially supporting this research project. We would also like to thank the bearers of cultural and other spaces analyzed in this research, with whom the CSok team enjoyed full cooperation. We express our appreciation to Mr. Dren Puka, Mrs. Donjete Murati, Mrs. Edona Krasniqi, Mrs. Emina Vishić, Mr. Gent Salihu, Mrs. Lura Limani, Mr. Teodor Celakoski, Mr. Sokol Begiri and Mr. Zgjim Hyseni, who shared their valuable expertise on the matters considered here.

TABLE OF CONTENTS

Acknowledgments.....9

Introduction.....10

The ecosystem of culture in Kosovo.....11

A history of public infrastructure of culture in Kosovo.....13

Usage rights on public infrastructure and property.....17

Towards New Governance Models in Culture.....19

Conclusion.....22

CULTURE SPACES OF KOSOVO

Author:
Rudina Hasimja

Contributors:
Ares Shporta
Vullnet Sanaja

Researchers:
Premisa Arapi
Rinor Kurshumliu
Lulzim Hoti
Valton Marku

Design:
Panot Mahmutaj

Publisher:
Anibar

ISBN: 978-9951-9007-1-3

Funded by the
European Union

CSOK.

This publication was made possible with the financial support of the European Union, within the framework of the project "Civic Public Partnership for Innovative Governance of Public Infrastructure" implemented by Anibar, Lumbardhi, 7 Arte, and Pogon. The content of this publication is the responsibility of Anibar and does not necessarily reflect the views of the European Union.

CULTURE SPACES OF KOSOVO

позор

7
арте

CULTURE SPACES OF KOSOVO

CSOK.

Funded by
the European Union

